

PILCZ GÁSPÁR ÉS ELLENFELEI.¹

(Adalék a hazai kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmához.)

RÁTH GYÖRGYTŐL.

I.

A XVI. század hitvitáinak sajátos epizódját képezi a tollharcz, mely a Szepesség s a felsőmagyarországi öt sz. kir. város senioratusának ágostai evangélikus egyházaiban Melanchton speciális követői, a Philippisták, illetve kryptokálvinisták s az uralkodó orthodox Luther-párt közt keletkezett.

A kryptokálvinisták egyik vezérférfia volt Pilcz Gáspár lutheránus lelkész.

A szenvedélyes agitációt, melyet e nevezetes férfiú a meggyőződése szerint helyes hitelvek mellett szerény állása daczára sikeresen kifejtett, egyházi felsősége oly fontosnak és veszélyesnek tartotta, hogy ellene hivatalos minőségben teljesen szokatlanul, a sajtó fegyveréhez nyúlt.

A seniorátus megbízása folytán írt terjedelmes polemikus munka Bártfán jelent meg, Gutgesel Dávid betűivel és pedig az előszavak keltéből következtetve, az 1586-ik évben. Főcíme: *Examen thesium et regularum Zwinglianarum de coena domini vulgarum, per Casparem Pilczium.*² Szerzőkül Wagner Márton bártfai lelkipásztor, Fábri Tamás ottani iskolaigazgató, s ennek segéde Sculteti Szeverin nevezik meg magukat.

¹ V. ö. a szerzőnek az Irodalomtörténeti Közlemények II. évfolyamában megjelent ily című értekezésével: «A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról».

² Régi Magyar Könyvtár, II. k., 191. sz.

Az 1586. évi márczius 14-én kelt előszavukban bevezetés-kép rövid visszapillantás történik a felsőmagyarországi öt sz. kir. város és a szomszédos mezővárosok és falvak vallási viszonyaira, melyek mintegy 50 év óta az ágostai hitvallást követik, a tanítók és hallgatók nem csekély hasznára. Egyházaik — mint előadják — az evangéliom tiszta tanát most is megőrzik és a szentségek kiszolgáltatásánál Krisztus rendeletét alkalmazzák. Ezen üdvös egyetértés megzavarására felzúdítá ugyan az ördög incselkedése a sacramentáriusokat s egyéb secták tagjait, kiknek fellépése annál nagyobb veszélyvel vala összekötve, mivel egyideig a megtisztított tan elfogadását színlelték. De színeskedésük csakhamar napfényre jött, s törekvésük meghiúsult a bölcs előljárók, éber lelkipásztorok és hű iskolaigazgatók, jelesül a boldog emlékezetű Stöckel Lénárt, a hazai iskolák és egyházak körül nagy érdemeket szerzett férfiú ellenzése következtében.

De azontúl sem nyugodott az az ádáz szellem, mely Zwingli hitelveit sugalmazta, s gyakorta teremtett más merénylőket, kik Krisztus testének az úrvacsorában nem léte, a kovásztalan kenyér, az úrvacsorának ülve vétele, eme szentségnek a betegek részére ki nem szolgáltatása s egyéb ilynemű tételek tekintetében veszélyes küzdelmeket idéztek elő. Számptalan irkafirkáik részben megczáfoltattak, részben pedig még a válaszolásra sem találtattak érdemeseknek.

Újabban Pilcz, a három kir. város között fekvő Nagy-Sáros mezőváros lelkipásztora, lépett fel csalárdabb módon s nagyobb merészséggel Carolostadius rossz ügye mellett. Véleményét eleinte leginkább a nyilvánosságot nélkülöző gyülekezetekben árulgatta. Különösen míg Felső-Magyarország főkapitánya, Rueber János, az ország határainak a törökök s az igaz vallásnak az áriánusok és sacramentáriusok elleni hős megvédője élt, Pilcz, ki ennek költségén hallgatta a wittenbergi akadémiát s avattatott fel Briegben pappá, tévtanát nem merte nyilvánosan bevallani. Sőt egy conventben nagy felindulással jelenté ki, hogy sohasem vonta kétségbe Krisztus testének és vérenek az úrvacsorában jelenlétét s szájjal vételét. Alig hunyta be azonban pártfogója szemét (1584. márczius 12-én), nyíltan terjeszté eretnek nézeteit, ezek tárgyában német nyelvű instructiót intézvén a laikusokhoz, s azután latin egyveleget írván. Ezenfelül kárhóztató bírálatokat készítget idegen könyv-

vekről s oly prédikációkról, melyeket nem is hallott. Majd esperesének intései ellenére Krakkóban német tiltakozást nyomat. Midőn e miatt újból megintik: zsinatra hivatkozik. Ezt az esperes kérelmére a városok magistratusa össze is hívja. Most Pilcz vonakodik az egyházi és világi férfiakból álló gyülekezetben résztvenni, és ettől való felmentése végett elhalt pártfogója özvegyéhez fordul. Csak miután ez a lépése is sikertelenül marad: jelenik meg az ülésben.

Itt kérdik tőle: miért zavarja az egyházak nyugalmát hitvallásukkal meg nem férő hitelv hirdetésével? O megtagad minden feleletet addig, míg az összes jelenlevők Melanchton Corpus doctrinae-jét alá nem írják. Erre figyelmeztetik, hogy a fenforgó nehéz viszonyok között s a városok tisztújításának küszöbén a gyűlést kizárólag csak az ő ismételt sürgetésére rendelték el, nem pedig hitvallásuk aláírása végett. Adja tehát okát az általa indított káros és botrányos mozgalomnak. Ennek következtében állításai helyességét a Corpus doctrinae-ből való idézésekkel igyekszik igazolni; a mivel szemben a zsinat tagjai fejtegetéseinek helytelenségét magából ama könyv tartalmából mutatják ki. Ekkép, mint szemére vetik, hivatása ellen vét, a mikor saját véleményét be akarja csempészni Krisztus szavaiba és a könyvek legjobbjába.

Végre, mivel a legkülönbözőbb bűvölyukakban keres menedéket, többen a jelenlevők sorából felolvassák Luther kisebb német katekismusát és a lipcei s wittenbergi akadémiák válasziratát, a melyben ki van fejtve, hogy az ágostai hitvallás 10-ik czikke a zürichiek és genfiak iratai alapján nem értelmezhető, a mennyiben Kálvin tana a hitvallás szerzőjétől oly távol esik, mint az ég a földtől.¹ Ezután a többiek és a világi zsinat-tagok helybenhagyták a felolvasottakat, egyszersmind pedig felhívták a lekipásztorokat és prédikátorokat, hogy Luther tanától valamint egyéb tételekben, úgy az úrvacsorára nézve se térjenek el. Maguk ahhoz állhatatosan ragaszkodván, megerősítik az akadémiák válaszának részükről és a papság részéről 1564-ben történt aláírását.

¹ Ez ama terjedelmes válasz, melyet 1563-ban az említett két akadémia Perényi Gábor kérdésére az úrvacsorára nézve adott. Kiadta egész terjedelmében Sculteti Szeverin «Hypomnema» című munkájában, mely könyvszileg a R. M. Könyvtár II. k. 292. sz. a. van ismertetve.

A vitatkozások befejeztével, miután a Pilczhez, a kölcsönös egyetértés elérése végett, ismételten intézett intések sikertelenek maradtak, a zsinat négyheti gondolkozási időt engedett neki, a mely alatt elhatározza magát arra: vajjon a felvetett kérdésekre nézve a gyűlés véleményét vagy Kálvin tanát akarja-e követni? Az első esetben őt egyházuk tagjának fogják tekinteni, különben saját magistratusától függend, megtartsa-e vagy elbocsássa?

Eme határidőn belül Pilcz egy német nyelvű gyalázó iratot tesz közzé, melyben a congregatio tagjait igazságtalan eljárással vádolja, minélfogva nem ismeri el a hozott határozatot magára nézve kötelezőnek. Ezenfelül később az espereshez 79 tételt terjeszt be, melyeket kész bárki ellen megvédeni. A zsinatot gyalázó irat megczáfolását maga a senior eszközlé s czáfolatát elküldé az egyes városokhoz. Az istenkáromlással és hibákkal telt Theses-eket pedig közlendőknek vélte a többi lelkipásztorokkal, és kikérte különösen a bártfaiaknak azok iránti nézetét. Így határozta el magát a három szerző a jelen munka szerkesztésére, s az ebben foglalt vizsgálat-hoz való jogukat erőltetett érveléssel törekednek kimutatni. Ajánlják azt Sáros megye lelkészeinek, alispánjának s egész közönségének, valamint az öt szabad királyi városok biráinak és tanácsnokainak, mert meggyőződtek az igaz valláshoz való ragaszkodásukról. A szövegbe ellenfelük «Theses» és «Regulae» című tételeinek mind-egyikét szószerint vették át a sajátkezű eredetiből, hogy azok iránt bárki magának önállóan is véleményt alkothasson.

Bels Benedek esperes az Eperjesről 1586. márczius 16-án kelt külön bevezetésben szintén élesen kel ki Pilcz ellen, kit az ördög csatlósának, nagyravágyó, fenhéjázó, és arczátlan embernek bélyegez. Ez nem átalja meghamisítani a keresztény Corpus doctrinae-t s a szentatyák mondatait, sőt az Üdvözítő és Szt-Pál szavait is. Alkot új hitszabályokat s mégis őket rágalmazza tévtanok védésével; elnevezi Capernautáknak, szineskedőknek, pápistáknak és egyáltalán minden módon gyalázza. Készít számos irka-firkát, ú. m.: «*Institutiones ad laicos, Furraginem, Protestationes, Circumstantias, Propositiones 79.*» Midőn pedig az utóbbiakat megczáfolják, kiad Regulákat, melyek számára gyarlóságuk daczára feltétlen hitelt igényel. Mélyen sajnálják azt a szomorú botrányt, melyet az egyház egyik tagja az egyházak, iskolák és közrend zavarásával előidéz. Az ily támadásokkal szemben néhány év óta

gyakorolt hallgatást most már abba kellett hagyniok, mivel ama keblükből kikerült kigyó Carolostadius mérget akadálytalanul hinti, sőt oly mérvű legyőzésükkel dicsekszik, minél fogva közülök többé senki mukkanni sem merészelne. Ha ily körülmények között a ragadozó farkasra rá nem kiáltanának: mikép igazolhatnák magukat az utolsó itéletkor? mit felelhetnének az őket vádló egyháznak, az elbukottakat sirató angyaloknak? Mit a tanítóknak, és elődeiknek, kik helyett a szentlélek őket, habár méltatlanokat, az iskolák és egyházak kormányzásával megbízta? Mit a betegeknek és tétovázóknak, ha ezek az orvosi segély hiányában nyomorulttan elvesztek?

Mindez okokból, érett megfontolás után s közös egyetértéssel nyilvánosan kárhoztatják és elvetik Pilcz Propositio-it s Regulá-it, melyek egyenesen az úrvacsora lényegét támadják meg. A jelen munkát ellenben szerzőik iránti haláljának kijelentése mellett helybenhagyják.

A könyv két részre van osztva. Az első tárgya: Pilcz Propositio-inak megvizsgálása. Előzetesen kifejtik a vizsgálók, hogy az úrvacsora lényegéről háromféle felfogás létezik; az egyiket a pápisták, a másikat a sacramentariusok, a harmadikat ők, a protestansok osztják. Pilcz, mint irataiból nyilvánvalóan kitűnik, a második véleményt fogadja el. Bámolni lehet tehát a miatt emelt panaszán, hogy őt s társait gyalázó és lealacsonyító szándékkal kálvinistáknak és sacramentariusoknak nevezik. Ezután a szerzők vizsgálatuk eredményét akként közlik, hogy előbb szószerint idézik a 79 tétel szövegét, és folytatólag «Examen» felirással terjesztik elő czáfoló érvelésüket.

A második rész az elsővel egy nyomdászati testet képez, de eme külön czímmel bír: «*Examen regularum Pilczianarum, quibus depravat doctrinam de coena domini, sub falso prae-textu scripturae sacrae et patrum.*» Az ahhoz esatolt külön előszó szerint a három szerző az előző részben foglalt dolgozatukat Bels esperes és a többi lelkészek bírálata alá bocsátván, egyidejűleg véleményüket a fölött is kérték ki: vajjon azt kinyomas-sák-e, vagy csupán az ifjúságnak az iskolában mondják tollba? Egyébként remélték, hogy sikerülni fog a thesisek szerzőjét, ha vizsgálo iratuk kezébe kerül, az igazsághoz visszatéríthetni. Ily várakozásuk és reményük közben jöttek napvilágra Pilcznek *Examenjűk* ellen

kiadott *Regulái*, melyekben sem nekik nem felel, sem saját thesisit nem védi, hanem mintegy törvényhozókép, a hitnek feltétlenül elfogadandó szabályait állítja fel. Ezeket tehát szintén nem hagyhatják czáfolatlanul, kivált miután a lefolyt években tapasztalatuk szerint az orthodoxok s a békeszeretők hallgatása csak növelte a sacramentariusok megátalkodását és fenhéjázását.

Hogy Pilcz utóbbi vitairatát hasonlókép csupán kéziratban köröztette, már abból következtethető, mert az általa felállított IX. regulát és bezáró érvelését a vizsgálók, úgy mint előbb, most is szószerinti szövegben bocsátják Examenjük elé.

A munkához egy toldalék van csatolva ily czímmel: *Methodus doctrinae de coena domini instituto per collationem opinionis sacramentariae et nostrae sententiae*. A szerzők itt a vizsgálást illetőleg hivatkozva arra, hogy immár Carolostadiusnak az urvacsoráról való tévtanát megczáfolták, most a kérdéses hittételt akként kívánják megismertetni, a mint eredetileg megállapított, az evangelistáktól és Szt-Páltól különböző időkben ismételt meg-erősített s az ágostai hitvallásban, valamint Luther és hívei irataiban elő van adva. Fejtegetéseiket, a Pilcz sorrendét követve, kérdés és felelet alakjában mutatják be.

A könyvben megtaláljuk Wagner Jakabnak és Sculteti Szeverinnek az olvasóhoz intézett hexameterjeit, magának Pilcznek egy versét Belshez, valamint Scultetinek arra irt költői válaszát. A munka kinyomtatását egyébként Bártfa városa tanácsa annyiban mozdítja elő, hogy lekipásztoruk Wagner Márton kérelmére Gutgesel Dávid nyomdásznak e végből adósságából 5 frtot elengedett.¹

Alig készült el az Examen I. része, Thoraconymus (Kabát) Mátyás iskolamester Sárospatakról annyi tudós férfiaktól szorongatott elvtársának tollával segítségére siet, s az 1586-ik év elején elküldi az examinátorokhoz «*Strenae*» czímmel ellátott czáfoló művét, a mely a Grynaeustól a következő évben Bazelben kiadott gyűjtemény alkatrészét képezi.² Maga Thoraconymus előszavában úgy

¹ Ábel Jenő, A bártfai Sz.-Egyed-templom könyvtárának története. 119. l.

² E gyűjteményes munka főcíme: De controversiis religionis hoc seculo motis, adversaria quaedam scripta . . . A Petro Berexasio Variadensis Ecclesiae in Ungaria Ministro et a *Matthia Thoraconymo* Patacinensis Gymnasii Rectore. (8. r. 23 sztl + 23 sztt levél.)

adja a dolgot elő, hogy mihelyt a sok képtelenségről értesült, melyeket a kitünő, tudós s ájtatos férfiúra ráfogtak: kötelességének tartá mellette sikra szállani az ugyanazon zászló alatt küzdő bátor katonák módjára, kik bajtársaikat az ellenség támadása ellen villogó fegyvereikkel megvédeni iparkodnak. Érveit rövid syllogismusokba foglalja. Mások vaskos köteteket irnak, neki a velős rövidség tetszik. Dicsőségesebb a nagyszámú ellenséget kisebb csapattal megszalasztani. Azután a dialectica fegyverével gyakorta jobban lehet hatni, mint az ékesszólás virágaival; s bár sokan vannak, kik ez utóbbiakban gyönyörködnek, mégis nagyobb azok száma, kik az alapos rövidséget kedvelik. Az examinátorokhoz küldött munkát Thököly Sebestyén mint pártfogója neve alatt bocsátja közre, azért, mert jól tudja, hogy előtte nemcsak a felforgó vita minden pontja ismeretes, hanem ő, ki a szentírás olvasásával folyton foglalkozik, a keresztény vallás főczikkeiben is tökéletesen jártas. Reméli, munkáját szívesen fogja venni, és felhasználhatja azok ellenében, kik vele és másokkal ily kérdésekben többször vitakozván, mint az examinátorok, a legszörnyűbb képtelenségeket gyermekes álokoskodásokkal bizonyítgatják. Az első strenában Thoraconymus három alaptételre vonja össze az ellenfelek érveléseit s ezeket további 16 strenában rövid, részben vagylagosan is előadott syllogismusok alkalmazásával tárgyalja. Az epilógusban felszólítja a vizsgálókat a megtérésre és hamis tanaik visszavonására, hogy majd ha az Isten fia az utolsó ítélet napján láthatólag meg fog jelenni a felhőkön ülve, megállhassanak előtte. Akkor valóban — de félhető, saját vesztükkel — meg fognak győződni a felől, mikép Krisztus testi jelenlétét hiába keresik a fák leveleiben, a pápisták kelyheiben, az úrvacsora kenyerének minden morzsájában és az emberek szájában s testében. Mert az üdvözítő mennybemenetelének ideje óta az egeken felül mindnyájunk felett dicsőségesen uralkodik.

A szerző művéhez még egy hosszú görög verset csatolt, ama balvélemény ellen, mintha a Krisztus teste mindenütt jelen volna.

Az «Examen»-nek nyomtatásban megjelenése után Pilcz csak három év múlva szólalt fel ellene újból, de most már nyomtatásban: *Assertio regularum breviter et simpliciter coenae dominicae sententiam complectentium, adversus Examinem eorum*

dem című munkával, melynek nyomtatási helye és éve azonban nincs megjelölve.

Midőn meghallá — kezdi a keresztény olvasóhoz szóló előszavát, — a bártfai examinátorok kéréését, hogy őt örökös hallgatásra bírták: szükségesnek tartá az úrvacsora iránti vitát tárgyazó iratának kivonatát jóakaróival közölni. Lássák ebből az examinátorok, hogy az igazságot sem a haláltosztó fegyverek, sem a börtön, melybe a sárosi előjáróság helyette híveit elzárta, sem pedig gyalázatos elűzetése meg nem törheti. Az Isten kegyelme folytán száműzetéséből visszatérvén, a szenvedett veszteségnek nem remélt kárpótlását jó lelkiismeretef élvezi. Ez alatt közelebb Markusfalván lelkipásztorra lett választását érti, a mint hogy a munka címlapján is magát most már *pastor Ecclesiae Marci-villanae in Scepusio* nevezi.

A vita érdemére nézve Pilcz pontonként kívánja kimutatni, hogy ellenfelei az ő tételeit sajátlag elfogadják és mégis azokból, magukkal és az igazsággal ellentétbe jöve, erőszakosan sérelmes következtetéseket vonnak. Értekezését egy jambusokban irt 11 lapnyi költemény követi, melynek tárgya: *Lamentabilis animae regeneratae quaerela adversus perniciosam opinionem illorum, qui negant eam in coena domini vero, reali et substantiali corpore et sanguine Christi pasci.*

Egy további év telt el, míg az időközben elhalálozott Wagner Márton helyett ennek testvére és káplánja Wagner Jakab bártfai német prédikátor, Faberrel és az azóta az eperjesi iskola igazgatójává választott Scultetivel együtt, az elhaltak végrendeleti utasításánál fogva a főleg hátrahagyott jegyzetei alapján készült és szintén Bártfán nyomtatott: *Apologia examinis ecclesiae et scholae Bartphensis, et jam etiam scholae Epperiensis, opposita Assertioni regularum Calvinianarum Casparis Pilcii* című viszonzválaszukat közzétették.¹ Mint nyomdásza az olvasóhoz intézett s a címlevél hátlapján olvasható bevezetésben előadja, az esperes közvetlenül elhunytá előtt felkérte őt az Apológiának lehető leggyorsabb kinyomására. Tudva, hogy a dolog az Istennek legkedvesebb s minden érett gondolkozású véleményével összhangzó: a végrendeleti intézkedésnek megfelelő. Éljetek boldogul,

¹ Régi M. Könyvtár, II. k. 208. sz.

— fejezi be szavait — s hirdessétek Krisztusnak a szentírásból nyilvánuló dicsőségét az ifjúság előtt és védjétek meg erélyesen a vakbuzgóság ellen. Kövessétek a szentlélek sugallatát, a melytől az ellenfelek már elszakadtak.

A kiadók, illetve szerzők a dolgot 1590-ik évi december hó 7-kén kelt külön előszóval Szepesmegye akkori alispánjának, gradeczi Horváth, másként Stansith Gergelynek s az ágostai hitvallást híven követő összes egyházaknak ajánlják, felemlítvén, hogy Pilcz *Assertio*-ja a megelőző évben jelent meg. Ezzel szemben mindenek előtt hangsúlyozzák a megtisztított egyházak híveinek régi panaszát a sacramentariusok azon álnok kérkedése miatt, mintha az ágostai hitvallás a vitás czikkekre nézve a helvét, nem pedig a szász egyházak nézeteit tartalmazná. Ennek az állításnak alopatalanságát fejtegetve, a ráfogásnak nyilvánvaló okát az ágostai hitvallás általános tekintélyében s abban találják, mert csakis ennek követőit biztosítják V. Károly, Ferdinánd és II. Miksa rendeletei vallásuk szabad gyakorlásában, míg a sacramentariusok, az anabaptisták és arianusokkal egyetemben, az illető békeegyezményből kizárják. Szintűgy hasonló okokból nálunk is igyekeztek a titkos kálvinisták, a kiknek sorába egyideig az utóbb nyilvánosan illyé vált Pilcz is tartozott, a felsőmagyarországi öt szab. kir. városnak Stöckel Lénárd által szerkesztett, 1548-ban Ferdinánd királynak bemutatott, és az ágostai-ból merített hitvallását zvingliánus szellemben elferdíteni. Sőt azok ily felfogás mellett nem átallották hozzájárulásuk színlelésével a hitvallást több ízben aláírásukkal is ellátni. Emez erőszakolás ellen a városok egyházai ismételten felszólaltak, s a sacramentariusok sectájától megvetéssel elfordulván, némely, az utóbbi években becsempészett kálvinianust templomaik s iskoláikból elűzték. Az ily nézetűeket továbbá számos alkalmakkor nyilvánosan kárhoztatták, ellenben gyakran, és jelesül a boldog emlékü Bels Benedek esperes elnöklete alatt 1584-ben tartott vegyes zsinatban Luthernek tanát általában, különösen pedig az úrvacsoráról szóló utolsó kijelentését egy akarattal kötelezőnek ismerték el. Ebben az értelemben volt tartva a négy év előtt Pilcz Thesisei, és Regulái fölött kiadott Examen, ez értelemben írják most az Apologiát. Ezt két részre osztják: Az elsőben foglalkoznak a Pilcz munkájában elszórt tömeges hazugságokkal, melyek ellenében

mindenek előtt felállítják eme syllogismust: Semminemű hazug iratnak sem lehet hitelt adni, bármennyire rejtőzzenek is fonák-ságai az állított igazság külszíne alá. Már pedig ellenfelüknek az Examen ellen intézett irata tömve van részint nyilvánvaló, részint az igazság festékével bekent hazugságokkal. Annak tehát ekként nem lehet hitelt adni. Folytatólag kéri az olvasót, ne ütközzék-e meg azon, ha ellenfelüknek hamis állításait hazugoknak nevezik. Hisz maga Krisztus is ilykép jelzi az Isten igéje ellen küzdő eretnekek tanait, mondván: Az ördög atyja a hazugságoknak, kiváltképen azoknak, melyeket az eretnekek útján a mennyei tudomány ellen elhint. Egyébként az Assertióból nem az összes, háromszázat meghaladó, hanem csak 35 hazugságot szemeltek ki taglalás végett. Majd visszatérve a syllogismusokra, a syllogismus minor bebizonyítására felhozzák, hogy az Examenre részint olyakat fog, melyek abban nem foglalvák, részint azt, a mi benne van, elferdíti. Már vitairatának czímlapja is gyanúra ad okot. Mert komoly hittudóshoz nem illő, hogy kiadványán a nyomtatás helyét és a nyomdász nevét eltitkolja. Ezt a császári törvények és a fejedelmi rendeletek is tiltják, nehogy eretnek vagy lázító iratok büntetlenül láthassanak napvilágot. A czáfolat második részében az Examinátorok kimutatni kívánják, hogy az ellenük következetlenség és rágalmazás miatt emelt vád minden alapot nélkülöz.

Az olvasóhoz intézett zárszó szerint az Apologia sajátlag Wagner Márton műve, ki felemészttve az egyház gondjai által, melyeket a sacramentáriusok arczátlansága az istenkáromló iratok és beszédek terjesztésében még növelt, 1590-ik évi november hó 26-án reggeli 9 órakor, háznépe s tisztességes férfiak és matronák jelenlétében, csendesen kimult.

Jelen polemiaiban az utolsó szó Pilczé volt, ki most egy közelebbiről meg nem jelölt nyomdából már néhány hónap után kiadta 1591. január hó utolsó napján befejezett ily czímű végiratát: *Brevis ac perspicua responsio ad maledicam et futilem Apologiam Martini Wagneri testamentariam, Bartphae editam.* Itt a Markusfalváról 1591. február hó 10-ről kelt s az öt szepesi sz. kir. város biráihoz és tanácsnokaihoz intézett előbeszédben visszapillantást vet a polemia előzményeire. Kiemeli, hogy a boldogemlékű Frölich Tamás kassai lelkipásztornak és a többi egyesült egyházak espe-

resének elnöklete alatt Kassán, 1574. január 18-án tartott zsinaton¹ a világi és egyházi tagok a régi hitvallás megerősítése mellett, a Flaccianusoknak Németországban elhatalmasodott őrjöngései ellenében egyetértőleg nyolcz hittételt állapítottak meg, a végből, hogy a különben is siralmas állapotban levő hazai egyházak vallási újításokkal újabb zavaroknak ne legyenek kitéve. A jelenvolt egyházi férfiak egyszersmind ünnepélyesen kijelentették, hogy a Melanchton-féle Corpus doctrinae tartalmától, valamint Luthernek és tanítványainak a wittenbergi és lipcsei hittanároknak irataitól semmiféle tételre nézve sem fognak eltérni. Jól emlékszik arra — folytatja — hogy Faber Tamás bártfai iskolaigazgatót ekkor súlyos szemrehányásokkal támadták meg azért, mert iskolájában Krisztus személyére nézve a Corpus doctrinae-től eltérő dolgokat tanított. Ez ennél fogva megígérte, hogy az illető írásokat a tanítványoktól beszedi s tűzbedobatja, nehogy szerzősége mellett ezekben az egyházakban új s botránys hitelvek csempésztesse be. Ama tételeket ő maga, (Pilcz) ki éppen Kassáról iskolai ügyben Wittenbergbe volt utazandó, vitte el az esperes és az alesperesek megbízásából a szabad kir. városok régi hitvallásával együtt az akadémiai tanárokhoz; ezzel tanusítani kívánván, hogy a városi egyházak velük vallásilag mindenkben egyetértenek, és a Flaccianusok s Brentianusok véleményének nem szándékoznak tért engedni. A hazai lelkészeknek az orthodox vallás megvédésében ilykép nyilvánuló állhatatosságát és a veszélyektől megóvására irányzott örködésüket a wittenbergi hittanárok teljes elismerésük nyilvánításával vették tudomásul. A mint azonban a szász Formula concordiae napvilágot látott és Melanchton Corpus doctrinae-ját kiszorította, e végzetteljes csapástól hazánk sem maradt ment. Mento és Kratzer² látván, hogy Pilcz és társai nem igen fogják a Formula concordiae behozatalát megengedni, a Corpus doctrinae tanait sacramentarius hibákkal kezdték vádolni, s mindazokat, a kik védik, elítélni. Midőn ezt saját városi egyházában nyilvánosan és magántéren tennék, ő e támadással szemben rövid iratban összefoglalta védveit s azt Bels Benedek esperesnek adta át. Ez az

¹ Kassa város egyik jegyzőkönyvében e zsinat megkezdése napjával január 19-ike van jelezve.

² Gogreff Mento kassai plebános és Kratzer Gáspár elsőbben kézmárki német prédikátor.

iratot megerősítette és Mentót, valamint Kratzert egyházaik ellenségeinek nevezte, a mit saját kezeirásával képes bizonyítani. Szintén tanúkkal igazolhatja, hogy az esperes csak az ő személyes veszélyeztetésének kikerülése végett tartotta fenn alkalmasabb időre a rágalmazók és békezavarók elleni közös fellépésüket. Ezenfelül oktatta őt, mily módon gátolja a Formula concordiae rátukmálását, a mennyiben ezt előljárósága czélba venné. Vajha — kiált fel — ez a szegény öreg megmaradt volna eme józan elhatározásában, a melytől utóbb el hagyta magát térítettetni. Ebben az esetben bizonyára egyházaikban nem támadt volna annyi zavar és czivódás. Most a Corpus doctrinae-ről a pusztá czimén kívül már mi említés sem történik. Azok túlnyomó része, kikre a tanítói tiszt az öt-városi kerület egyházaiban s iskoláiban bízva van, Brentius, Kemnicus és Andreae Jakabnak a Corpus doctrinae-ban kárhozott hibáit meghonosítják és szentesítik. Nyilvánosan ajánlják a Formula concordiae-t, jóllehet eme szörnyszülöttnek létrejöttét már számosan szégyenlik, sőt olyanok is, kik Németországban aláírták, panaszkodnak Andreae által történt félrevezetésükről. Maguk a pápa hívei is bizonyítgatják, hogy a Formula concordiae a Krisztusról, mint igaz istenről és igaz emberről szóló tant meghamisítja s az elítélt régi eretnkségeket az orcusból visszavezeti. Ama Concordiának illetén eredményét a szerző a következő tetrastichonnal akarja kifejezni:

Si stipulam rapidae studeas conjungere flammae,

Vastantis pugnae nascitur inde fragor.

Sic miscere volens vero concordia falsum,

Discordia vastat templa, scholasque, fide.

Ily pusztítást (vastitatem) — mint folytatólag kiemeli — idéznek elő egyházunkban számos lelkészek, a többször említett Formula helyeslésével s ajánlásával. Itt széljegyzetben példakép hivatkozik Sauter mesternek a megjelenési hely kitüntetése nélkül, de bártfai betűkkel nyomtatott prédikációjára, valamint egyik sajátkezű levelére, melyben kijelenti, hogy Andreae-t, a sokféle eretnkség meghonosítóját, tanítójakép tiszteli. Végezetül a városi atyákat meleg szavakkal kéri: hallgassák meg türelemmel, a mit mondandó lesz és ne ítéljék el meghallgatása nélkül, hisz őt hozzájok ép oly kötelekek csatolják, mint ellenfeleit.

Érdemleges czáfolatának alapjául négy főtételt vesz föl, s első sorban ki kívánja mutatni, hogy ellenfelei nem tekinthetők az ágostai hitvallás őszinte követőinek. A 4-ik fejezetben pontonként tárgyalja a terhére rótt 23 tévelygést; egy hozzátett toldalékban pedig 10, majd 33 érvet fejteget ama nézete mellett, hogy miként értelmezendők a Krisztusnak tulajdonított szavak a kenyérnek, illetve testének az úrvacsorában való vétele tárgyában.

Pilcznek úgy ez utóbbi, mint «*Assertio*» című és a nyomtatási hely megnevezését szintén nélkülöző vitairata a R. M. Könyvtár II. k. 192. és 214. száma alatt, eltérőleg Klein s egyéb biographusaitól, kik azokat mint Baselben megjelenteket idézik, bártfai nyomtatványnak, jelesül pedig az *Assertio* 1586-ban megjelentnek állítatik. Ez az évszám nyilván téves, s az Apologia előszavában foglalt adat alapján 1589-re igazítandó ki, annál is inkább, mert Pilcz 1586-ban még nem markusfalvi, hanem sárosi pap volt. De a nyomtatási helyre nézve is kételyeim vannak ama megállapítások ellen. Mert sem az *Assertio* előszavában használt durva, szokatlan nagyságú, sem a *Responsio* előszavában alkalmazott új, apró és sajátságosan éles cursiv betűket a kezeimbe került számos bártfai nyomtatványban fel nem találom. Egyébként is az ez időbeli bártfai nyomdász, Gutgesell Dávid, az általa nyomtatott *Examen* elé bocsátott, s fentebb idézett bevezetésben oly határozott vallásos érzelmeket fejez ki, melyek kizárják azt a föltevést, mintha azokkal teljes ellentétben levő hitágazati fejtegetések terjesztésére vállalkozhatnék.

Ehhez hozzájárul, hogy Bártfa város közönsége II. Rudolf császárnak 1579. február 8-án kelt ama parancsával szemben, melylyel a kiváltsággal nem bíró nyomdák beszüntetését rendelte el, kezességet vállalt Gutgesell, mint olyan mester mellett, ki mindaddig semminemű sacramentarius vagy más haeretikus, illetve a katholika hittel vagy hitvallásukkal ellenkező iratot ki nem nyomtatott, jövőre pedig, éber felügyeletüknél fogva, még ha akarna, sem nyomathatna.¹

Nézetem szerint az *Assertio* Zerbstben (*Servestae*) Fábri Bonaventura örököseinél nyomattatott. Ezt abból következtetem, mert az itt használt jellemző cursiv betűk láthatók Lám Sebes-

¹ Abel, i. m. 119–121. l.

tyénnek eme nyomdából 1598-ban kikerült «Declaratio» című munkájában is. Az iránt azonban, hogy az egész más jellegű betűket feltüntető «Responsio»-t hol nyomtatták, nem mernék határozott véleményt kockáztatni.

II.

Feltűnő, hogy Pilcz a kétszínűség vádjával Bels Benedek ellen csak ennek halála után lép fel. Ezzel még abban a német nyelvű tiltakozásban sem él, melyre az Examen előszavában, mint krakkói nyomtatványra történik hivatkozás. Eme munkának valódi címe: «*Ein nothwendige Protestation wider Herren Benedictum Belsium Pfarsherren und Seniorn zu Eperjes*»,¹ s azt a szerző pártfogójának, Rueber főkapitánynak özvegyéhez, szül. Friedenshaimb Judithoz intézi. Bevezetésében pedig más irányban panaszkodik, s az előzményeket következőleg adja elő. Rueberné bizonyos könyvecskét adott neki át elolvasás és véleményének közlése végett. Ő bírálatát rövid szavakkal írásba foglalva nyújtotta be, kérvén, hogy a mennyiben az hibásnak találtatnék, ismét írásban válaszolhasson. Néhány nap múlva Sámuel mester hevesen kelt ki azok ellen, kik az úrvacsorára nézve a jók és rosszak részéről a szájjal való vételt megtagadják, és egyúttal a keresztény hittel meg nem férő tételeket állított fel. Erre Pilcz, ki ama rövid bírálatában a szájjal való testi részesülés tanát elveté, kérdést akart intézni a nevezetthez, szokatlanul gyalázó módon történt felszólalása és új hittételei miatt, a melyeket egy papirkára «*Futiles et profanae formulae*» címmel följegyzett volt. Az esperes ekkor nem engedte meg Sámuel mesternek tanulmányai-ban való megzavarását, hanem a városból távozótól az említett czédulát átvévén, azt ennek csak utóbb adta át. Ez azután Pilcz ellen szitkozódásokkal telt scartétát írt, melyben őt csábítónak és csalónak bélyegzi, s azt előtte, midőn ismét a városba érkezett, felolvasta. Az ilykép méltatlanul megsértett lelkész hivatkozva az ottani egyházakban az esperes oldalán nagy nehézségek között teljesített szolgálataira és a vitás kérdés iránt nyilvános zsina-

¹ E nyolczadrétű munka, mely a Széchenyi-katalogus II. Supplementumában fordul elő, 19 számozatlan levélből áll. Egy példánya megvan saját könyvtáramban is.

tokban tett világos nyilatkozataira, felhívta támadóját: mellőzze iratában a gyalázó szavakat, s ő akkor majd tartalmát fontolóra fogja venni. A mi azonban nemcsak hogy meg nem történt, sőt a sértő iratot szerzője tovább is terjesztette. Ezért Pilcz kényserítve volt írásban felelni. De válaszát az esperes rosszalván, őt maga is tévtanokkal és hitvallásuktól való elszakadással vádolta; nemkülönben érte, mint kárhoztatottért, nyilvános imádkozást rendelt. Mindez szerinte törvénytelenül, helytelenül és szabálytalanul eszközöltetett, kivált miután a netáni tévedése iránt rendes úton való kihallgatását ismételten sikertelenül szorgalmazta. Minélfogva szükségesnek tartá a köztük támadt viszálykodást a nyilvánosság elé hozni és helytelenített nézeteit ez úton az Isten ígéből és hitvallásukból kimagyarázni. Nem ismer pedig más hitvallást, mint a melyet a Corpus doctrinae tartalmaz. Ezt írta ő egyedül alá, s valamint hitünk, úgy hitvallásunk is csak egy lehet. Az értekezést hat fejezetre osztja s azokban az úrvacsora kérdését ugyanoly irányban tárgyalja, mint előzőleg ismertetett vitairataiban.

Pilcz mostani ellenfele az a württembergi születésű eperjesi lelkész, Sauter Sámuel mester, kinek a bártfaiak elleni végiratában a Formula concordiae és szerzője dicsőítését szemére veti. Az itt bizonyítékul idézett prédikációja nyilván az, melyet 1590-ben székhelyén a Krisztus és Nikodemus közötti beszélgetés fölött német nyelven tartott és utóbb a nyomdahely kijelölése nélkül közzétett. A könyvecske tehát a szóban levő széljegyzetnek megfelelően állapított meg a R. M. Könyvtár II. k. 207. száma alatt, nyomdászati kiállítása nyomán, Gutgesell Dávid bártfai nyomdája termékekül. Terjedelme azonban nem mint emitt tévesen kitétetik, 21, hanem a két utolsó üres levelet beszámítva, 24 számozatlan levelet tesz ki. A Formula concordiae-ről Sauter az e kiadáshoz csatolt és Eperjesen 1590. június 18-án kelt előszavában tesz említést. Innen kitűnik, hogy őt Tübingenből, hol tanulmányait végezte, hívta be Rueber főkapitány 1582-ben az országba a prédikátori tisztre. Szülei ugyan már elhaltak, de még terjedt rokonsága maradt hazájában. Ezeknek s tübingeni tanárainak, kikkel időközben igen keveset érintkezhetett, kivánt a nyomtatványnyal örömet szerezni. Tanusítani akarja továbbá azzal előttünk tántoríthatlan ragaszkodását a birodalom rendei által V. Károlynak 1530-ban bemutatott ágostai hitvalláshoz és az azt megújító *Concordia* könyvhöz. Más-

felől czélja elnémítani a zwinglianusokat és kálvinistákat, kiket az ördög az ország több helyeibe becsempészett. Ezek őket, a tisztán hirdetőit, szakadatlanul gyalázzák és Flaccianusoknak nevezik azért, mert ellenük s hibáik ellen a szószeiken fellépnek. Jelen prédikációban egyaránt czáfolja úgy a keresztelés fontosságát kisebbitő s az isten-ember fenségét megsemmisítő tévtanokat, mint a Flaccianusok hibáit. Ajánlja pedig azt Rossel Claudius Tokajon székelő császári ezredesnek és a fővezéri tiszt az időbeli vezetőjének (Rö. Kay. May. Obristen auff Dogkey, Auch dieser zeit des Generallfeld-Obristen 'Ambts verveser) valamint nejének, szül. Eck Juditnak, kiknek másfél évig prédikátoruk volt s tapasztalt jótéteményükért hálával tartozik.

Eme nyomtatvány fenmaradt egyetlen példányát, melyet a tulajdonos sárospataki könyvtár szivességéből használtam, a rajta olvasható följegyzés szerint maga a szerző ajándékozta Heschius Dávid eperjesi segédtanítónak.¹

Sauter a következő 1591-ik év január 31-én Margit, előbb Zöbner István, utóbb Falni Lukács özvegye fölött tartott halotti prédikációját is külön kinyomatta Bártfán s a Zöbner Tóbiás, Fein Lukács, Gerstner Dávid és Wirth Mihályhoz intézett előszóba önálló értekezést foglalt az örök életről.²

Néhány év elteltével Pilcz Gáspár ismét új hitvitába keveredett. Irt vala egy levelet Bertolti Lajoshoz, néhai Thurzó Elek gyermekei gyámjához, melyben sérelmül felhossa uradalmi lelkészeinek eltiltását attól, hogy vele társalogjanak s őt üdvözljék; továbbá megtámadja a concordia-könyvet s fejtegeti az úrvacsorára vonatkozó ismert nézeteit. A választ Bertolti helyett tangermundi Gera Konrád mester, a Thurzó-féle birtokot képező Káposztalva (Kabsdorf) protestáns lelkésze szerkeszté. Címe: *Brevis refutatio Calvinianae epistolae missae a Casparo Pilcio.*

Tartalmából, melyből a czáfolt levélszöveget levontam, a szerzőnek nyilvánvaló elsimitási szándéka mellett is, a vallási türelmetlenségnek sajátságos jeleiről értesülünk. A Thurzó-féle uradalmak lelkészei a földesuraság részéről csakugyan azt az utasítást kapták,

¹ Franklnál. A hazai iskolázás történetében Heschius az eperjesi tanítók sorozatában nincs fölemlítve.

² L. R. M. Könyvtár II. k. 215. sz. Sauter életrajzi adataira l. Klein: «Nachrichten» I. 360—61. l.

hogy Pilczczel és hasonló sacramentáriusokkal, a szükség esetét kivéve, ne érintkezzenek és sem szellemi testvéries viszonyba ne lépjenek, sem, mint eddig a gyengébbek nem csekély veszélyeztetésével történt, vendégszeretetüket gyakrabban igénybe ne vegyék. Ha pedig a világi ügyek megbeszélését épen nem kerülhetnék el, óvakodjanak tévtanaik helyeslésétől.

Egyébiránt a fenforgó válasznak Bertoltihoz intézett ajánlólevelében Gera maga nyíltan ismeri be, hogy ő s az igaz egyház papjai készek ugyan mindenkivel egyetértésben s békében élni, de csak Krisztus tana értelmében; következőleg a kölcsönös egyetértés ki van zárva oly személyek irányában, kik ama tantól eltérő hitelveket terjesztenek. Ezek közé sorozza Pilczet is és reá alkalmazza Krisztus mondását: Őrizkedjete az álprófétáktól, a bárány öltönyébe burkolódzó ragadozó farkasoktól. Ennek az öltönynek minden alkatrészét pedig megtalálja a Bertótihoz írt s írójától mindenfelé terjesztett levélben, úgymint: az alázatosság és ártatlanság fitogtatását, valamint a méltatlanul szenvedett gyűlöletnek alaptalan panaszolását, az igaz tanítók rágalmozását új hitelvek koholásával, nyilvános hivatkozást a bensőleg gyűlölt symbolumok- és hitvallásokra, a dicsekvést az emberek üdvének és az egyház javának előmozdításával, holott a dicsekvők épen az ellenkezőt, isten tanának kiirtását czélozzák. Az ily irányban és modorban tartott s egyszersmind a Formula concordiae megvédésére is kiterjedő vitatkozások befejeztével, Gera különösen hangsúlyozza azt, hogy igenis Bertolti ösztönzi papjait az V. Károlynál 1530-ban bemutatott és Melanchton utolsó iratában is idézett ágostai hitvallás követésére, s annak Luther- s nem Calvin-féle szellemben elfogadására. Szintén ez ajánlá nekik a *Librum concordiae*-t, mint a mely hitvallásukat helyesen értelmezi. Mindamellert ők is — 11 helység papjai — ha léteznek más hitvallások, melyek az ágostaival valóban megegyeznek, vagy ebből merítvék, azok híveitől korántsem fognak idegenkedni, hanem állandóan hajlandók a keresztény egyetértést velük fentartani.

A vita további folyamából nem tudok mást, mint a mi kitűnik Gera újabbi czáfóli iratának eme cziméből: *Brevis Responsio ad Hymnos Quosdam Casparis Pilcii Sacramentarii Marcivillani, et ad praefationem iisdem praefixam, quibus se à Calvinismo, contra scriptum M. Conradi Gera, quo Calvi-*

nianam ipsius Epistolam ad G. D. Ludovicum Bertolti datam refutavit, purgare et liberare conatur. E szerint, s a mikép Gera az itteni előszóban is mondja, Pilez bizonyos régebben megírt Hymnusokat adván ki, a bevezetésben tőle szenvedett sérelmeket panaszoja és saját hitvallását igaznak s réginek állítja, míg amazét, mint újat és eretneket kárhóztatja. Vajjon a Hymnusok nyomtatásban megjelentek-e, a felől nincsen tudomásom.

Gerának kérdésben levő két munkája a R. M. Könyvtár II. k. 296. és 297. sz. alatt XVI. századbéli bártfai nyomtatványnak van jelezve, s egyszersmind, nyilván a ki nem tett megjelenési idő hozzávetőleges meghatározása végett, megjegyzeztetik, hogy Thurzó Elek, ki gyermekeit Bertolti gyámságára bízta, 1598-ban halt el. Ugyanezt állítja Klein is, («Nachrichten» I. 91. l. jegyzet), és az elhaltról mint I. Ferdinánd országbirájáról és helytartójáról tesz említést. Ezek az adatok azonban tévesek, mert az utóbbi már 1543-ban mult ki. Az itt szóban levő Thurzó Elek alig lehet más, mint a szintén Elek keresztnévű szepesi főispán és kamarai elnök, a kinek nejétől, Zrinyi Borbálától, tizenöt évi házasságuk alatt 11 gyermeke született; ez a Wagnernél olvasható sírirat szerint (Analecta Scepi. IV. 113. l.) 1594. márczius 5-én halálozott el. Mindazonáltal a két munka nyomtatási évét eléggé biztosan lehet a következő életrajzi adatok nyomán megállapítanunk.

Gera Konrád mester első igazgatója volt a Gradeczi Horváth Gergelytől Neerén alapított gymnasiumnak, hol már az 1588-ik év első felében ily minőségben találjuk. Néhány évvel utóbb ugyanott a lelkészi tiszt egyidejű viselésével is meg lett bízva.¹ Majd 1595. év május havában, kedvező feltételek felajánlása mellett, meghívást kapott a nagyhirű bártfai iskola vezetésére, s azt a város küldöttjei előtt azonnal el is vállalta. Mindazonáltal az iskolai év letelte s ama ház elkészülte előtt, melyet Horváth a Bártfáról

¹ A Gradeczi Horváth Gergely által nyitott, s jelenben báró Mednyánszky Ede neerei könyvtárában őrzött emlékkönyv (Stammbuch) szerint, Gergely elsőszülött fiának, Márknak 1588. május 6-án történt megkeresztelésekor Gera is — ki «scholae nostrae rector»-nak neveztetik, keresztatyaként szerepelt; utóbb pedig, 1591. szeptember 29-én, Anna nevű leányát már mint neerei lelkész keresztelte. Katalin leányának keresztelésénél 1594. augusztus 10-én is Gera szerepel mint neerei pap. Ekként javítandó ki tehát a Frankl művében felhózott adat, hogy Gera 1594-ben jött Strassburgból Neérébe.

helyébe jövő dalheimi Erhard Miklós mester számára építettett, el nem hagyhatta. Ezenfelül nehézségei támadtak Skulteti Szeverin bártfai lelkipásztorral, ki zokon vette, hogy az alája helyezett tiszt-ségbe az ő előleges beleegyezésének kieszközlése nélkül kívánt bejutni.¹ Gera Bártfán mintegy két évig maradt, s az 1597. ápril 22-én és 23-án Eperjesen tartott zsinat határozatait mint ottani rector írta alá. Ellenben az ugyanaz évi november 25-ére Lőcsére összehívott zsinatban többé részt nem vett² és így valószínűleg e közben ment át Káposztafalvára, a 24 szepesi város egyikébe lelkipásztornak,³ a mint hogy eme esztendő végén már ismét Erhard Miklós jelentkezik bártfai rectorként. Ehhez képest, s tekintettel arra, hogy a két Gera-féle vitairaton nyomdászként jelölt Gutgesell Dávid 1599. augusztus hó 21-én mult ki,⁴ eme nyomtatványoknak az 1598. év folyamában, vagy az 1599. év elején kellett megjelenniök.

III.

Pilcz Gáspárnak eddig ismertetett vitairatai s a R. M. Könyvtár II. k. 141. sz. alatt említett egylevelű alkalmi versén felül még a következő három nyomtatott munkája maradt fenn.

Irodalmi zsengejének nevezi maga ama latin nyelven írt vallási költeményeit, melyek Bártfán, 1583-ban láttak napvilágot ily czímmel: *«Meditationes piae, vario metri Genere ex Evangeliiis concinnatae; quibus etiam alia quaedam pia carmina sunt adiecta»*. Az előszóban dicsőíti az imádság üdvös hatását. Ez volt támasza nehéz hivatásában és edzé lelkét a ráneheződő bajokkal szemben. Imádkozás közben gyarapítá az evangeliumoknak közön-

¹ Gerának Neeréről 1595. május 31., június 2-án és június 28-án Bártfa városához intézett levele, valamint Skulteti Szevérnek Bártfáról ugyanazon évi július 14-én kelt levele Gerához a Bártfa városi levéltárban.

² Libellus actuum synodaliū et subscriptionum quam ecclesiasticorum, tam politicorum ablegatorum quinque civitatum. Nemzeti Múzeum kézírattára. Quart. Lat. 1169.

³ Klein: «Nachrichten» 88—92. l., hol azonban Gera részben össze van tévesztve Graver Alberttel. Káposztafalváról Gera, mint Hornyánszky a «Beiträge» 282. lapján fölemlíti, 1600-ban Kis-Szebenbe ment át.

⁴ A bártfai levéltárban őrzött halálozási anyakönyv szerint.

séges használatban levő leczkéiből ismereteit a hit főágazataiban, s alkalmazhatta azokat nagyobb sikerrel hallgatóival szemben. Ily alapokon létrejött elmefuttatásait főleg azért vélte közzéteendőknak, mert megczáfolni kívánta azt az egyház szolgálai ellen terjesztett a rágalmat, mintha idejüket leginkább haszontalan dolgokra fordítanák. Költeményeiben különös figyelmet fordított az egyszerűségre és világosságra, s ezeknek elérése végett itt-ott eltért a versmérték szoros törvényétől is, a mely szabadságot egyébként gyakorlottabb szerzők is igénybe szoktak venni. Hosszadalmas testi betegségek következtében már-már megtört szellemének eme termékeit hálája jeléül ajánlja kegyes pártfogójának, Rueber János főkapitánynak. Hisz egyedül az ő rendkívüli bőkezűségének köszönheti azt, hogy két éven át magát az akadémiai tanulmányoknak szentelhette.

A könyvecskéhez még csatolva vannak Ambrosius Sebestyén eperjesi lelkésznek Epigrammái Pilcz «Szent elmélkedéseire», Charit Mátyás (a Nicovilla) nagysárosi rectornak «Elegidion»-ja az olvasóhoz és bizonyos M. T.-nek a sárosi iskolából intézett Epigrammái, ugyancsak a fenforgó költeményekre, melyek szerzőjét tanítójaként üdvözli.

A bártfaiak elleni utolsó vitairatával egyidejűleg, 1591-ben, nyomatta ki Pilcz Wittenbergben eme munkáját: «*Drei Predigten Gehalten zu Scharosch vor den Rubrischen im Jahre 1581. und hernachmals zu bessern unterricht der Einfeltigen in kurze Fragstück gebracht.*»¹ Ezeket a prédikációkat még 1581-ben, mint nagy-sárosi plébános tartván, utóbb tartalmukat kérdések és feleletekbe foglalá. Ily módon tárgyalja eme három hittételt: hogy a keresztre feszített Úr Jézus az üdvösségnek egyedüli alapja, — hogy az ehhez kizárólag vezető út az igaz vallás, — s hogy az evangéliumok és a szentségek segélyével annak az útnak megmutatására, és a szellemi vakok szemeinek felnyitására csupán a szent prédikatori tiszt van hivatva. Toldalékul még közöltetik Pilcznek szintén a Rueber-család előtt egy beteg kapitány áldozása alkalmából elmondott rövid intelme, s végül «*Com-mendatio Fidei*» felirattal néhány aphorisma. Például: A hit a

¹ A 95 számozott lapból álló 8-adrétű munka fel van említve a Széchenyi-katalogushban, Suppl. I. 448. l.

mennyei száj, a melylyel Krisztust az igazi istent és embert élvez-zük és magunkhoz veszszük, testben és lélekben megelevenülünk. A hit a szellemi gyomor, a melylyel nem mi Krisztust, hanem ő bennünket megemészt és átváltoztat, hogy a harag szülötteiből Isten gyermekeivé váljunk.

Pílcz halála után Klesch Kristóf Dániel Wittenbergben 1671-ben kiadta Topscha (Dobsina) bányavárosának elpusztulásáról irt és kéziratilag fenmaradt munkáját.¹ A kéziratot a kiadónak atyja, a híres szepesolaszi-i plébános és senior Klesch Dániel kapta Fontanus János krompachi plébánostól, kinek birtokába az valószínűleg elődétől került. Ezért kiadója a nyomtatványt az utóbbi fiának, a Wittenbergbe költözött s ott tanácsnoki tisztet nyert Christophori Mátyásnak ajánlá.

Itt részletesen le van írva a szomszédos vidéket megszállva tartó törököknek 1584. október 14-én történt betörése a virágzó városkába, melyet a környező magas hegyek mindaddig megoltalmaztak. E mellett a lakosság, hogy magát a portyázó martalóczok rablásaitól megvédje, az ellenségnek évente magas adót fizetett. Midőn egy ízben azt nem voltak képesek kellő időben leróni s e végből halasztást eszközöltek ki, s a füleki várból egy török csapat be nem várva az engedett határidőt, járatlan utakon át rátört a védtelen városra, azt kifosztotta és felgyújtotta, a mi rosszat sem sejtő lakosokat pedig majdnem kivétel nélkül rabságba hurcolta. A szomorú esemény borzasztó részleteinek ismertetése után a szerző a szomszéd szepesiekhez fordul és figyelmezteti őket erre a tükörrre, a melyből az isteni ítélet szigorúságát láthatják. Ebben az Isten a jövőendő nyomorok példáját tünteti fel, hogy őket komoly bünbánatra indítsa. A szekercze már a fa gyökeréhez van téve. Senki se mondja, hogy a Szepesség a legkellemetesebb kert, — hogy magas hegyei, bevehetetlen falai a nyugalmat és jólétet biztosítják. Ha Isten haragja felgyullad, a kellemes kertet elpusztítja a kegyetlen vadkan; a hegyek pedig elrejtik árnyékukkal a betörő ellenséget, hogy ezt észre ne vegyék korábban, mint a midőn már kegyetlenségét szenvedik. Majd felsorolva a törökök dülását megelőzőt rémletes jós- és csodajeleket, nyilvánvaló célzással az

¹ A tíz számozatlan levélből álló negyedréttü nyomtatvány egy példánya megvan az Akadémia könyvtárában.

ellene folytatott üldözésekre, fejtegeti azt, hogy bármely természetellenes szörnyszülőtnél iszonyúbbak azok, kik magukat keresztényeknek s Isten nyája öreinek vallják, de Krisztus valódi és igaz hitét eretneknek merik bélyegezni. Az ily emberek szörnyeknek, s az egyház pestisének inkább, mint keresztényeknek nevezhetők. Ezek az üdvöt hozó világossággal szemben botrányos nézeteik sötétségét állítják fel. Dicsvágyuk, gőgjük, kétszínűségük, dölyfösségük s fényűzésük szolgáltat fegyvert a törökök kezébe, s mozditja elő a keresztények vesztét. Minden áron ki kellene őket irtani az egyház szántóföldjéből, hogy ezután az isten segélyével a vérszomjas ellenség támadását meg lehessen hiúsítani, s hatalmát megtörni.

A szöveget követő jegyzetek (*adversaria*) szerint Fülek várának visszafoglalása következtében utóbb Dobsina is felszabadult a török járom alól, de csak rövid időre. Mert nem sokára rá Eger vára elesvén, a dobsinaiak kényszerítve valának ismét, most már az egri pasának, adót fizetni. Mindamellett földesuraik az irányukban teljesítendő terhes szolgálányaikból mit sem engednek el, s e nyomorultak szomorú sorsukon elköltözéssel sem segíthetnek, ha csak török földre nem futnak. Különben sehol sem biztosak keresztény uraik üldözése elől, kik az eltávozókat rabszolgákként elfogdossák, békóba verik, török módon megbotoztatják, elzáratják stb. Ezután a zsarolás és elnyomás némely példájának megemlégtése után feljajdul a szerző a nemesek ellen, kik bár szintén az ágostai hitvallást követik, saját lelkészeik ellen kíméletlenül lépnek fel, megfosztják őket az egyházi fegyelem jogától, s a legcsekélyebb okból elmozdítással fenyegetik. Ő maga is agg kora daczára bizonyára el fogna üzetni plébániájától, ha jelen munkája halála előtt napvilágra jönne.

Innen látjuk, hogy Pilez Gáspár Dobsina pusztulását, jelesül pedig az azt kísérő jegyzeteket Egernek a törökök által 1596-ban történt bevétele után írta meg. A kéziratot ő, nehogy a fenforgott veszélyes időkben közzététele neki vagy utódainak ártalmára szolgáljon, testvérének Jánosnak, ki szintén lelkész volt, adta át megőrzés végett. Így nyilatkozik az utóbbi az 1616-ban kelt zárzóban, mely a Klesch-féle kiadásban a jegyzeteket befejezi. Mint ugyanez egyúttal itt felemlíti, testvére Gáspár egy ideig a kálvinista szektához hajolván, Isten kegyelméből kárhözatos hibáit

Iglón 1593-ban az úrváltozás napján tartott egyetemes ülésben visszavonta. Az eme visszavonásról kiállított okmány formulája hirtokában van. Felhossa továbbá, hogy Gáspár a Bocskay-féle zavarok idejében, 1605-ben, majdnem 80 éves korban halt meg, egy fiú és három leány hátrahagyásával. Ha — úgymond — a Bocskay-mozgalom lecsendesítése után él, még keményebb szívűnek találná a nemességet s még élesb tollal kárhoznatná ennek tagjait, kik lovászkodat többre becsülik lelkük gondviselőjénél, az Isten szolgájánál.

A most leirt munkát Gotthard Mihály iglói lelkész 1795-ben Kassán német fordításban tette közzé a szerző életrajzával együtt. Jóllehet azonban a fordítást Klesch latin kiadása után eszközölte, ez az eredetitől a §-ok beosztására s tartalmilag is némiképp eltér, jelesen Pilcz Gáspár kitörését ellenfelei ellen egészen mellőzi.

A Pilcz János által említett s latin nyelven kiállított visszavonási okmány egy példánya megvan a selmezbányai városi könyvtárban. Tartalmát oly jellemzőnek és érdekesnek találom, hogy azt e helyen lehetőleg hű fordításban egész terjedelmében vélem közlendőnek. Szól pedig az irat következőleg:

«Ez a visszavonásom, melyet én, Pilcius Gáspár szóval, lélekben és írásban tettem, folyó 1593-ik évben urunk színváltozása napján, a mint itt kitűnik.

Én Pilcius Gáspár, a ki a többi szepesi vad és durva kálvinistáknak sorában a rettenetes és ördögi kálvinista tannak nem utolsó követője és szószólója voltam, bevallom, hogy az isten igéjét úgy thesisben, mint antithesisben az egyházban a rám bizott híveknek helytelenül hirdettem s a szentségeket nem a Jézus Krisztus, az Isten fia rendelése szerint szolgáltattam ki a hívőknek s kezeltem. Jaj, jaj, jaj tehát az én ajkamnak; jaj, jaj, jaj az én nyelvemnek; jaj, jaj, jaj az én szívemnek; jaj, jaj, jaj az én életemnek, mely nem megfelelő a jó katona kötelességének, hogy meg tudhassa tartani a hitet és a jó lelkismeretet. Ajkammal nem hirdettem az Isten dicséretét; vétkes nyelvemmel a kálvinista vallás istenkáromló hitelvét tanítottam és csalárdan tagadtam Krisztusnak az úrvacsorában és egyházában, valóban, testileg, lényegileg jelenlétét; az exorcismust elvettem s a kegyes emlékü Luther iratait kárhoztattam; az igazhitűek iratait és tanuságait helytelenül és gonoszul az én véleményemhez alakítottam és más értelművé

csavartam; ellenben a gonosz sugalmazásából saját újításomat dicsőítettem s ez által sok együgyű ember szívét az üdv útjáról mintegy lánczon elvontam s eltérítettem. Továbbá az ál- s hamis testvérekkel és a ragadozó farkasokkal egyes összejövedelemben és gyülekezetekben eme tetszetős, üres s hamis kálvinista tant az igazak ellen védettem, mellette küzdöttem; diplomomból más vakbuzgó papok rábeszélésére és véleménye szerint néhány oltárt s zászlókat, gyertyákkal és szent helyeken használt egyéb szertartási dolgokkal együtt kidobattam; Kálvin, Betzel s nem tudom még mely más gazok könyveinek tartalmát szorgalmas olvasás és tanulmányozás által elsajátítottam és nagyrabecsültem; azonfelül tanácsot kértem többi, ugyanazon tévelyben ingadozó testvéreimtől, mit kelljen cselekednem, mert tudom, hogy Krisztus az igazság napja, mely kiapasztja a romlottságok forrásait. Erre a következő névsorban említettek egyike azt felelte nekem: Te, tisztelendő testvér — úgymond — fontold meg újra s vedd tekintetbe esküdet, a melyet nekünk a körülfekvő 12 vagy 13 helységben, a szabad ég alatt írásban s szóval tettél, kérjük és követeljük tőled, el ne pártolj s ne légy hitehagyott és ubiquista. Én feleltem: Értsd meg testvér, én megesküdtem az én istenemnek, a megfeszített Krisztusnak, *a most és mindenütt, testileg valóban és lényegileg jelenlevőnek*, a kinek adatott minden hatalom égben és földön, a ki velem van és lesz a világ végezetéig és a kinek nevében, Jézus, meghajol minden térd stb. Te iglói lelkész,¹ te kézsmárki,² te bolsdorfi,³ te rokusi,⁴ te leibcizi,⁵ te lőcsei mester,⁶ te kézsmárki udvari hitszónok,⁷ te váraljai,⁸ te durandi, te izsákfalvi képmutató, te willersperi lelkész. E sor-

¹ Jantschy János. L. Klein : Nachrichten, I. 131. Hornyánszky : Beiträge, 147.

² Ambrosius (Lam) Sebestyén kézsmárki plébános.

³ Batizfalu ?

⁴ Prätorius Péter. Klein, i. m. I. 291.

⁵ Hortensius, másképp Gärtner Bálint. Klein, I. 130. Hornyánszky, 107.

⁶ Az eperjesi 1593-iki zsinaton kálvinizmussal vádolt Mylius János mester.

⁷ Fabritzius Tamás, Tököly Sebestyén udvari papja.

⁸ Obsopaeius másképp Koch Cirják, a 24 város hitvallásának szerkesztője. Klein, I. 241.; Hornyánszky, 95. l.

rendben irattak össze és a világiakhoz küldettek ki a *béke és nyugalom háborítói*. Ezek helytelenül értik a mondást: Jézus nevében meghajol minden térd stb. Tehát én augusztus hó eme hatodik napján, a melyen Krisztus atyjától emberi természete szerint megdicsőítettett, (ki az ember Krisztusnak adott hatalmat a bűnök megbocsátására, az ítéletre, a holtak feltámasztására, a kigyó fejének szétzúzására, megtisztításra, az éltetésre, megigazulásra, végre segítségül hívást, imádást, tiszteletet és az istenségnek egész teljességét, a bölcseség és tudás minden kincseit, örök hatalmat stb., melyek nem véges ajándékok, hanem magának az istennek legsajátabb tulajdonságai és sajátságai), szóval és írásban, az ágostai hitvalláshoz ragaszkodó minden egyházak előtt visszavonom ezen új tévelyt s a leghamisabb ördögies Calvin-féle tant nem fogom többé védelmezni, sem tételben, sem ellentételben terjeszteni, hanem hogy a megfeszített Jézus Krisztust, a ki az egyházban és szent vacsorában testileg, mindkét természete szerint jelen van, Luther tanítása, józan ítélet és felfogás szerint isten segítségével hirdetem és az evangeliumot és törvényt rettenthetetlenül, állhatatosan meg fogom tartani, újra és újra, szentül és jámborul esküszöm és ígérem és attól sem jobbra, sem balra el nem térek, a rideg kálvinistákkal semmiképp nem társalkodom, sőt az ő örültségeiket szóval és írásban, nyíltan és őszintén megczáfolom, Isten engem úgy segéljen. Óh kárhozatos tan, a mit te, leibiczi vallasz! Óh gyűlöletes tévedés, a mivel te, kézmárki, büszkélkedel! Óh istenkáromló érvek, a miket te, iglói, Aristotelesből kiszedegetté! Óh nyomorult vigasztalás és káromlás, a mit te, bolsdorfi, nyújtasz; miért? mert semmi örömet nem adnak. Óh szomorú kiközösítése Krisztus testének és vérének az úrvacsorából, melyet te, rokusi, szolgáltatsz! Miért? Mert elárulod Krisztust, a te istenedet, s őt az ég egy bizonyos helyére helyezed! Óh megszorodott képe a pataki egyháznak! miért? mivel Kabatheus¹ a szív örömét elvitte, a lélek vígságát eltemette és tanítványainak konkolyt hagyott hátra. Ezek széttépik és zúzzák az arany gyűrűket, és a drágaköveket álnokul, erőszakkal magukhoz ragadják. Intelek tehát, a megfeszített Krisztusért, mindnyájatokat, kik jót akartok lelketeknek, gondolatok az utolsó ítélet

¹ Thoraconymus Mátyás.

napjára, a melyről írja Ambrus: az a nap a harag napja, a szerencsétlenség és nyomorúság napja, nagy és igen keservés nap, a melyen eljövendő az úr Jézus és tüsszel felemészti az összes nemzeteket s véget vet mindennek.

Pilcius imádsága:

Akármely helyen legyek is, Jézusomat óhajtom; mily öröm, ha megtalálom, mily boldogság, midőn birom! Óh Jézus, tartsd meg a téged őszintén szerető lelkeket. A hitért, lelkiismeretért adj nekem égi hazát.

Krisztus tagjai, gondoljátok meg, minő főtök van. Isten fiai, gondoljátok meg, mily atyát találtatok.

Keresztények, gondoljátok meg, mily örökség ígértetik nektek

Nasianzenus: Semminek sem örül az Isten annyira, mint a nyomorult bűnös megtérésének és üdvének.

Lyranus: Még a bűnök és bukás is javukra szolgál a megtérőknek, mert erősbülve és óvatosabbakul kelnek fel. Zsid. 5. Senkit se tartson fogva bűneinek száma és nagysága, annyira, hogy kétségbeessék. A kegyelem felülmúlja a vétkeket.¹

Minő erkölcsi nyomás súlya alatt tökélettelte el magát erre a nyilatkozatra az a férfiú, a ki vallási meggyőződése mellett a hatalomban levő többség ellen majdnem egy évtizeden át oly kitartó harczot vivott? — ez iránt kűtfőim semminemű felvilágosítást sem nyújtanak. Sőt még bonyolódottabbnak tűnik fel a kérdés, ha figyelembe vesszük az öt évvel később Pilcz és Gera között keletkezett újabb hitvitát. Ebben az előbbenit ellenfele ismét a kálvinizmus vádjával illeti, és pedig a nélkül, hogy visszavonási okiratáról csak távoli említést is tenne, holott székhelye, Káposztafalva egyike a 24 szepesi városoknak, a melynek gyülekezetében a visszavonás történt.

Mindamellett a Pilcz János kijelentésével támogatott visszavonási okmány valódisága alaposan nem lévén kétségbe vonható, abból a szepesi kryptokálvinistáknak sajátos titkos szövetség-

¹ Eme visszavonási okmány minden jelzést nélkülöző, egyszerű, de egykorú másolatban van meg a selmeczbányai városi levéltárban; azonban nincs nyoma annak, hogy a másolat miként került oda. E másolat után közli egész terjedelmében a latin szöveget Breznyik, A selmeczbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története, 263—270. l. a szöveg alatti jegyzetben.

ségéről értesülünk, melynek tagjai egymás irányában esküvel való-
nak lekötve.

Egyébiránt a jelen s a megelőző fejezetben leírt munkákból
s főleg előszavaikból majdnem teljes képét nyerjük Pilcz Gáspár
életpályájának, s ez alapon kiigazíthatjuk több tekintetben életirói
hibás vagy hiányos adatait, míg némi hézagokat más forrásokból
pótolhatunk. Ehhez képest ő Szepes-Váralján született, és előbb
Kaufmann, másként Kauffin Richárd alatt három éven át a kassai,
majd a Fabini Lukács igazgatósága alatt az eperjesi főiskolát
látogatta. Az utóbbinak köszönheti a legnagyobb szegénységben
szenvedő ifjú az 1570-ik év táján a homonnai iskolánál történt
alkalmazását.¹ Innen három év múlva a kassai iskolához nevez-
tetett ki magyar segédtanítónak.² Ily minőségben résztvett az 1574-iki
kassai zsinaton, s ettől megbízást kapott a Flaccianusok ellen hozott
határozatoknak a wittenbergi akadémia tanári testületével leendő
közlésére. Eme körülményt, mint láttuk, igazolja a zsinat elnöké-
nek, Fröhlich Tamásnak a wittenbergiekhez közvetlenül a gyűlés
befejezte után intézett levele is. Pilcz az akadémián, hol testvére-
vel, Bálinttal együtt 1574. évi ápril 3-án iratkozott be,³ Rueber
főkapitány költségén két évet töltött, főleg lelkészszé leendő kikép-
zése végett.

Visszatérése után pártfogója őt — az időt pontosan meg nem
határozhatom — udvari papjává fogadta fel, miután előzőleg szintén
saját költségén Briegben (Sziléziában) lelkészszé avatását eszközölte.
Valószínűleg hasonlóképp a főkapitánynak befolyása következtében,
ki családjával Nagy-Sároson szokott időzni, nyerte meg az ottani
jövedelmező plébániát. Ebből a tekintélyes állásból seniorának és
a szigorú Luther-pártiak unszolása folytán világi előjárósága által
az 1586-ik év vége felé elmozdítván, az őt fenyegető börtöntől
csak szökéssel tudott menekülni. Ekkor úgy látszik Sáros-Patakon

¹ Joh. Rezik, *Gymnasiologia*, Sectio II. cap. 5., §. 1., 9., 12. és cap. 8.,
§. 5. Az utóbbi §. szerint Pilcz megírta saját életrajzát, mely kéziratban meg-
volt Mitsinskynél. A *Gymnasiologia* egy kéziratú példánya található a Nemzeti
Múzeum kézírattárában is.

² A kassai levéltárban őrzött «*Maculatorium anni salutis 1572*» című
füzet szerint: 1573. Casparum Pilcz de Warallia Hungaricum collaboratorem
senatus installavit in schola die 23. Aprilis.

³ Bartholomaeides, *Memoriae*.

talált menhelyet és a barátja, Thoraconymus Mátyás vezetése alatt álló iskolában időleges foglalkozást.¹ Száműzetése, a minek emez időszakot maga nevezi, mintegy két és fél évig tartott, mert 1589-ben, midőn «*Assertio*» című vitairata megjelent, őt már Márkusfalva szepesi községben találjuk, mint lelkipásztort.² Itt érte halála is.

Pilcz ugyan a Dobsina pusztulásáról írt munkájának 1671-iki kiadása címlapján mint az elpusztított városnak a kérdéses időben, vagyis 1584-ben, lelkipásztora van jelezve, a minek következtében őt több életirója ama bányaváros plébánosai sorába veszi fel. Ez az adat azonban nyilván téves, minthogy ő az említett évben még Nagy-Sárosban működött, s mint itteni pap idéztetett be az ekkor az ő kivánsága következtében Eperjesre összehívott zsinat elé.³

Szintoly kevésbé tarthatom hitelesnek azt az adatot, mely szerint Pilcz Gáspár 1605-ben bekövetkezett halálakor majdnem 80 éves volt. Ha ez állana, akkor ő a wittenbergi akadémiába érkeztekor a 45-ik évét meghaladta volna, a mi magában véve sem valószínű, de azonfelül meg nem egyeztethető Fröhlich Tamásnak többször idézett 1574-iki levelével, melyben annak átadóját, a kassai iskola segédtanítóját, ki Rueber költségén utazott Wittenbergbe, jövő tanárainak «*ut pium et doctum iuvenem, cum nobis bonam spem fecerint initia studiorum eius*», melegen ajánlja. Ennél fogva inkább tehető fel, hogy e tekintetben a Klesch által hasz-

¹ Hogy Pilcz a sárospataki iskolában tanított, igazolja Deidrik Györgynek hozzá, mint volt oltani tanárához írt verse, melyet Bod Athenása 225i lapján közöl. V. ö. Ferenczy-Danielik, Magyar Irók, II. 256. l. és Sárospatak. Lapok, 1889. 30. sz. Nem lehetett azonban Pilcz 1587-ben, mint az utóbb idézett életírásban esetlegesen fölemlítették, a pataki iskolában Thoraconymus utóda, miután ez több munkájának ugyanazon évben Bázelen megjelent Grynaeus-féle kiadásában még mint sárospataki rector jelentkezik.

² Wagner Mártonnak Bártfáról 1589. október hó 14-én Kassa városához írt s az ottani levéltárában őrzött levélből kitétnik, hogy írója Pilcznek «*Assertio*»-ját a megelőző vasárnapon kapta. Miután pedig ennek a munkának külföldön nyomtatása mindenesetre több hónapot vett igénybe: szerzőjének már az 1589-ik év első felében kellett márkusfalvi lelkipásztorrá kinevezve lennie.

³ A jelzett adat téves voltát már Bartholomaeides László is vitatja Gömörmegyéről írt ismert munkájában, 424. l. (yy.) jegyzet.

nált kéziratban Pilcz János zárszavába toll-, vagy magába a nyomtatványba nyomtatási hiba csúszott be.

A mi Pilcz Gáspárnak munkáit illeti, a «*Propositiones de sacra domini coena*» és a «*Regulae explicantes controversiam de coena domini, ex scriptura et sententia orthodoxae antiquitatis, oppositae Examini propositionum Caspári Pilcii*», szintűgy, mint az «*Examen*» előtt készült egyéb vitairatai, csak kéziratban léteztek, tehát több életírója által tévesen soroztatnak nyomtatott művei közé.

IV.

Pilcz Gáspár ellenfelei közül Bels Benedeket Eperjes városa még 1560-ban hívta meg Morvaországból plébánosává, a mely állásában 1588-ban bekövetkezett haláláig szakadatlanul megmaradt.¹ Mint itteni plébános, már résztvett az 1564. évi június 7-én Bártfán tartott vegyes zsinatban, melyben a jelenlévők az öt sz. kir. város hitvallását, valamint a lipcei és wittenbergi hittudósoknak Perényi Gábor kérdésére a megelőző évben adott válaszát aláírásukkal elfogadták s megerősítették.² Szintűgy tagja volt az unitariuskok, illetve Egri Lukács ügyét Kassán 1568-ban tárgyzó egyházi gyülekezetnek.³ Az esperesi székbe Fröhlich Tamás utódjaként emeltetett, ki Kassáról 1576-ban Besztercebányára történt elköltözése folytán az említett városok egyházi kerületéből kilépett.⁴ A mennyire megállapíthatam, saját esperessége alatt öt zsinat tartott, ú. m. Kis-Szebenben 1579. évi február 29-én és Eperjesen ugyanaz évi október 20-án, úgy hasonlóképp Eperjesen az 1580., 1583. és 1584-ik években. Mindezen gyűlésekben is egyaránt újból aláírásokkal ellátták a városok hitvallását, de különböző értelmezés és fentartás mellett. Például Kis-Szebenben 1579-ben az aláírók

¹ Hornyánszky, Beiträge 46. l. Belsnek 1588-ban bekövetkezett halála kiténik abból is, hogy ez évben helyette Wagner Márton választott meg esperessé.

² Belsnek Eperjesről 1584. december 4-ről irt levele Kassa városa tanácsához, az ottani levéltárban.

³ Lampe, 214. l.

⁴ L. Hörk Józsefnek A sáros-zempléni ev. esperesség története című munkájában a 30. lapon foglalt esperesi névsort.

sorába tartozott az eredendő bűn kérdését kivéve beismerten Flaccianus-érmű Gogreff Mento.¹ Ellenben ugyanazon évben Eperjesen az aláírások már kapcsolatosan kiterjedtek Melanchton Corpus doctrinae-jére is, s ily irányban Sárosmegyének jelenlevő alispánja, jegyzője s több birtokosa falusi lelkészeket fölvétették a városok egyházi szövetkezetébe. E mellett felelősségre vonták a Flaccianizmussal vádolt Faber Tamást.² Viszont 1580 s 1583-ban az aláírók között találjuk a sacramentariusok hatalmas ellenségét, Scultéti Szeverint; az 1584-iki zsinat pedig az, mely Pilcz tanait kárhóztatá.³ Erre Bels a városok tanácsait akkép hívta meg, hogy világi követek és lelkészek Eperjesen december hó 12-én megjelenvén, a tanácskozást a következő napon megkezdhessék, s hogy magukkal hozzák az említett lipcsei és wittenbergi választ. Az utóbbi okmánynak újabbi aláírásával fegyvert kíván szerezni a sacramentariusok ellen. Ezenkívül, mint a városokat egyszersmind figyelmezteti, egy bártfai eset alkalmából elbírálás tárgyát képezendi az a kérdés is: vajjon valamely tisztességes, istenfélő és ártatlan nő tartozik-e férjét követni, ki atyját meglopván, idegen földesurasághoz életfogytiglan jobbágyul szegődött?⁴

Emez eset kapcsában e helyen még egy másikat is vélek felemlítendőnek, mely mutatja, mennyire befolytak ebben az időben a protestáns lelkészek a városi kormányzat apró-cseprő ügyeibe. Megürült ugyanis Eperjesen a bormérői (Weinschänker) állás. Erre Bels Benedek Igasságh, Gergely és Milicensis György lelkészekkel, valamint Fabini Lukács rectorral, és Fabini Clemens tanítóval egyetemben ajánlanak a városi tanácsnak bizonyos Kraus Urbánt, ki iskolájukban volt alkalmazva. Fellépésük indokolására hivatkoznak sz. Pál mondására: A borból ered minden rendetlenség. Azért igen fontosnak tartják a megürült hivatalnak istenfélő, becsületes, hű és szorgalmas emberre való ruházását. Ilyen a

¹ Klein, Nachrichten III. 375. 1., jegyzet.

² Kassa városának 1579. október 20-án fölvett jegyzőkönyve az ottani levéltárban.

³ A már idézett Libellus actuum synodaliium a Nemzeti Múzeum kéziratárában.

⁴ A Kassa városához 1584. december 4-én intézett német levél az ottani levéltárban.

pártfogoltjuk, s mellette szól jó magaviseletén kívül az is, hogy atyja a városnál szolgál.¹

Élete végső éveiben az esperes többé zsinatokat nem tartott. Az 1587-ik évben ugyan figyelmezteté Kassa városa tanácsát a jezsuiták behozatalának szerinte fenyegető veszélyével szemben a világi követek s az egyháziak mielőbbi összehívásának szükségére, de kívánsága nem talált visszhangra.²

Mindazonáltal előzőleg Kratzer Gáspárnak kassai plébánossá választása alkalmat nyújtott arra, hogy ez és három társa a városok hitvallását a következő módon, zsinaton kívül aláírásukkal ellássák. Mindenek előtt *Kratzer* 1585 április hó 25-én kelt nyilatkozatában a hozzá küldött hitokiratot az ágostai hitvallás és az apologia rövid kivonatának jelzi. Mivel pedig — folytatja — emezt, úgy a mint V. Károly elé terjesztetett, kezdettől fogva a sacramentariusok s mások hamisításaitól és megrontásától menten, híven követte, de Isten kegyelméből jövőre is követni szándékozik: azért ily értelemben szabad akaratból aláírja a fenforgó hitvallást. Utána következik *Vedanius Ferencz*, ki kijelentése szerint szívesen, a legszívesebben látja el aláírásával úgy az ágostai hitvallást, mint Melanchton Corpus-át. Ezt tanítá a mester; azzal küzdött, abban győzött. Ugyanazt teendi ő is míg él, mit sem kételkedvén győzelme bekövetkeztérőli. A biharmegyei *Victoris Lukács*, a harmadik aláíró kötelezi magát a városi hitvallást, mint a szentírás forrásából merítettet, az igazság minden ellensége ellen megvédeni. A sorozatban utolsó, az eperjesi születésű *Igasságh Gergely*, eltérve közvetlen előzőjétől, Vedaniussal egyetértőleg Krisztus egyházának igaz tanát, a mint az Melanchton Corpus doctrinae-jében foglaltatik s a városi hitvallásban isten igéjéből, valamint az ágostai hitvallásból ki van vonva, fogadja el s igéri megvédeni bármely eretnekek és secták ellen.³ Innen is látjuk a kérdéses aláírások folytonos ismétlésének czéltalan voltát, a mennyi-

¹ A levél eredetije Eperjes városa levéltárában. Le van másolva a Nemz. Múzeum kéziratárában, a Lasztokay-féle gyűjtemény V. füzetében.

² Kassa város 1587. évi jegyzőkönyve.

³ Az idézett Libellus synodalis. Az ebben foglalt okmány tartalma kizárja azt, hogy az aláírások zsinat előtt történtek volna. Tévesnek kell tehát tartanom Hörk József (27. l.) azt az adatát, hogy 1585. április 28-án is tartott zsinat Szebenben; és pedig annál inkább, mert Wagner Márton

ben a kölcsönös egyetértés előmozdítására s a hitegység megőrzésére alkalmas eszközül korántsem szolgáltak.

A mi Pilcznek a polemia folyamában emelt vádjait illeti, az általa e részben felhozott körülmények kellő megrostálás után is valóban Bels Benedeknek némi jellemgyengességére engednek következtetést. Erre mutat különben Gogreff Mento irányában való viselkedése is, a kinek eljárását helyteleníté. Mindamellett, midőn egy ízben Kassán annak ügye több lelkész jelenlétében szóba jött, ő már mint esperes és az egyházkerület feje ellenmondás nélkül túrta azt, hogy Rueber főkapitány őket eltiltá a felszólalástól, mert járatlanok a Mento-féle tudományban.¹ Midőn ekként a hatalom szavával szemben meghátrált: utóbb a minden pártolást nélkülöző Pilczet eltérő meggyőződése miatt kimeletlenül vette üldözőbe.

Áttérve a besztercebányai születésű Wagner Mártonra, ki a Pilczcel való hitvitában a vezérszerepet vitte: őt a wittenbergi akadémia anyakönyvében az 1571-ik évben találjuk mint tanulót bejegyezve. Mindazonáltal a bártfai iskola akkori igazgatójához, Fabri Tamáshoz, mint volt tanítójához 1577-ik évi július 1-én Eperjesről intézett levelében maga emeli ki hálásan, hogy ő és testvérei főleg neki köszönhetik a tudományokban való előmenetelüket. Ugyanazon levél szerint íróját az eperjesi diaconatus elfogadására főleg Fabri ajánlása és tanácsa bírta, mert előbbi állásának elhagyásából, s a változásból anyagi vagy más előnyöket nem igen remélhet. Hálája jeléül minden erejével törekedni fog tanítójával, s az egész orthodox egyházzal egyetértőleg a hitnek nemcsak vita tárgyává nem tett, hanem ama czikkeit is megvédeni, melyet a nyugtalan elmék számos ártalmas vitatkozások útján az egyház nem csekély veszélyére s kárára elhomályosítani törekedtek.²

Közpályáját Wagner mint rector kezdette meg Libethányán,³

Kassa városához 1589. január hó 22-én intézett levelében, melyet utóbb részletesen ismertetek, határozottan állítja, hogy ily zsinat már mintegy öt év óta nem gyűlt össze.

¹ Fröhlich Tamásnak levele Gast Kristófhhoz. Az itt csupán B. B. kezdőbetűkkel jelölt lelkész nem lehet más mint Bels Benedek.

² E levél eredetije a Bártfa városi levéltárban. Úgy ennek, mint a jelen értekezésem fonalán még idézendő egyéb bártfai okiratoknak másolata megvan Ábel Jenőnek az akadémia által megszerzett gyűjteményében, és én ezeket használtam fel.

³ Bartholomaeides, Memoriae, 55. l.

folytatta pedig, már mint lelkész, szülővárosában Besztercebányán¹ s innen ment át Eperjesre. Itt kiváló tulajdonainál fogva alarendeltebb állása daczára feltünhetett, előregedett főnöke Bels Benedek oldalán, mert a bártfaiak három évvel utóbb, 1580. szeptember 8-án meghívták az elhalt Schader János utódjaként plébánosuknak.

Eme fontos állásában is csakhamar kivívta a maga számára a köztiszteletet, úgy világi előjáróinak, mint híveinek osztatlan bizalmát s szeretetét. Mindamellett néhány év múlva, midőn a szomszédos egyházakban a felekezeti viszályok mindinkább nagyobb mérveket öltöttek, részint e miatt, részint más kellőleg fel nem derített okokból, a besztercebányaiak felhívására késznek nyilatkozott a náluk megürült papi állást elfoglalni. Saját tanácsa azonban a Besztercebánya tanácsához 1583-ik év május 26-án írt válaszával határozottan megtagadta elbocsátását. Ehhez való jogának indokolására hivatkozik volt iskolaigazgatójuk, a páratlan bölcseségű Stöckel Lénárdnak, s elhalt nagy tekintélyű lelképásztoruk Radaschin Mihálynak eseteire, a melyekben tett lépéseik minden jámbor és bölcs férfiú helyeslésével találkoztak. Az előbbi — mint folytatólag felhozták — Boroszló városától kapott meghívást az ottani főiskola kormányzására, és odajövetelét megigérvén, erre már határidőt tűzött ki. Ezenfelül maga Melanchton írt Kassa városához, hogy ne gátolja eltávozását. De a városi tanács feleleteiben meggyőzően fejtette ki az okokat, melyek miatt az iskola és a város a jeles férfiút nem nélkülözheti; a minek folytán végre a boroszlóiak és Melanchton belátván érveik alaposágát, megnyugodtak ama férfiúnak megmaradásában. Ugyanaz áll Radaschinra nézve, ki hasonlóképp Besztercebányára ígérkezett el, s kinek eltávozását szintén nem engedték meg. Egyébként a fenforgó viszonyok között a helyüket változtató lelkészek nem fogják elháríthatni maguktól a gyanút, hogy a betörő farkasoktól megfutamodó bérenczek módjára szoknek meg a jezsuita sacramentariusok és az ördögnek egyéb küldöttei elől, kikkel a szomszéd helyek telvék. Midőn még kiemelnék saját egyházuknak az igaz hitben egyetértését: plébánosuk szolgálatához

¹ Hornyánszky, Beiträge, 148 l.

való igényüket ennek családi leszármazásával is indokolják, mely szerint már nagy-, szép- s dedatyja bártfai polgárok voltak.¹

A bártfai tanácsnak ez a tiltakozása mindkét oldalról méltánylásra talált. Wagner Márton továbbra is megmaradt körökben, s valamint addig, úgy azontúl is fáradhatatlanul buzgólkodott egyháza ügyeinek rendezésében. A többi között 1586-ban halálozási anyakönyv vezetését rendelte el, s azzal egyik segédét, Preisner Tamás lengyel prédikátort bízta meg, ki azt 1600-ig pontosan kezelte.² Beváltva továbbá még eperjesi káplán korában az orthodox vallás megvédésére Faberrel szemben tett ígérését, a kryptokálvinisták ellen megindított hadjáratnak egyik főtényezője volt.

Belsnek kimultával az öt szabad kir. városnak Kassán 1588. évi augusztus 24-én egybegyűlt világi s egyházi képviselői hitvallásuknak szokásos egyidejű aláírása mellett az esperesi tisztelet Wagnerre ruházták.³ Ő ezentúl terjedtebb hatáskörének felhasználásával törekedett az egyházmegyéjében támadt vallási villongásokat elnyomni. Erre legalkalmasabb eszköznek tekinté az egyházi czélú egyetemes gyűlések gyakori tartását. Ennélfogva már 1589-iki január hó 22-én kelt levelével figyelmezteté Kassa városát a zsinat összehívásának szükségére, a mi az egyházak és

¹ E levél eredetije a bártfai levéltárban.

² A bártfai városi levéltárban őrzött anyakönyv bevezetése így szólt: Anno domini 1580. VIII. Septembris nativitati virginis Mariae sacro vocatus est ad pastoris officium clarissimus ac incomparabilis vir, reverendus dominus Martinus Wagner, qui dispositis et compositis omnibus rebus et ceremoniis in ecclesia Bartphensium, subordinavit, ut ascribentur nomina et cognomina defunctorum hac mortali et caduca vita in eadem ecclesia. A végén pedig olvassuk: Summa defunctorum anderthalb tausent dreihundert und 21 personen ab anno 1586. usque annum 1599 finemque. A legkisebb esik az 1591. évre 95-tel, a legmagasabb az 1596. évre 230-czal.

³ Libellus actuum synodalium. E szerint ekkor jelen voltak Wagner Mártonon kívül: Wingler András kassai plébános-helyettes, Plattner Antal lőcsei lelkipásztor, társai, Schwarz Tamás német és Carl Bálint szláv prédikátornak is képviselőjében, Sautter Sámuel eperjesi lelkipásztor, társai nevében is, Fabricius János magyar prédikátor, Ragecienus György szláv pap, Troester György mester szebeni lelkipásztor, Grynaeus Jakab szebeni prédikátor, Vadanius Ferencz kassai magyar pap, Sutoris Jakab (Gibensis). Wagner Jakab bártfai káplán, távollevő társának Preisner Tamás szláv prédikátornak képviselőjében is, a kis-szebeni Florian György nagysárosi lelkipásztor, Oeler János kassai bíró, Wentzl Márton kassai esküdt polgár, Pobst Frigyes, Quenschin Fülöp Lőcse város jegyzője, Emerici Tamás Bártfa város

iskolák jólétének veszélyeztetése nélkül többé el nem halasztható. Ily úton kell szerinte a kir. városok régi jó szokásához képest újból átvizsgálni az ösöktől alkalmazott egyházi rendtartásokat, melyek aztán biztos alapot fognak nyújtani az épületes szertartások s a hitegység megőrzésére, — a rendnek, a fegyelemnek és az ájtatosságnak úgy a tanítók, mint a hallgatók körében való fentartására. Hasonló értelemben kereste meg Eperjes városát, s ennek közvetítésével Lőcsét és Kis-Szebent is; nem különben a kassai tanács kívánságára, mely különben érdemileg kedvezőleg válaszolt, megszerezte lelkész-társainak is beleegyező nyilatkozatát. Midőn továbbá az előleges tárgyalások befejeztével az első összejövetel helyéül Bártfát, napjaul 1589. február 28-át tűzte ki, és e felől az érdekelteket értesíté: egyszersmind különös óhaját fejezi ki, hogy a világi képviselőkön felül a gyülekezetben, a mennyiben lehetséges, nemcsak a városokból, hanem a fenhatóságuk alá tartozó falvakból is az összes lelkipásztorok és prédikátorok, valamint az iskolamesterek résztvegyenek. Az utóbbiaknak ez által alkalom nyílik ama módozatok kölcsönös megbeszélésére, a melyek szerint a fejlődő ifjúság a helyes tudományok s a nyelvek mellett az igazi vallás oktatásában is részesíttessék.¹

Az ezek nyomán az esperes elnöklete alatt Bártfán az idézett év márczius 1-én megnyitott zsinaton több mint negyven tag jelentkezett. Ekkor már a városok hitvallásának és a Corpus doctrinae-nek kapcsolatos aláírása azzal a megszorító feltétellel határozottatott el, hogy ha valakit Melanchton könyvének módszere ki nem elégitene, az a bővebb magyarázatot nem a kálviniánus iratokból, hanem Luther munkáiból merítse. Nevezetesen az úrvacsora iránti vitában a városok irányadóknak tekintsek Luthernek utolsó kisebb, valamint egyéb hitvallásait.

jegyzője, Faber Tamás bártfai iskolaigazgató, Wolf Jonge, Thoerauf Erhard és Scholtz Antal Eperjes város követei, Wirth Mihály, Blossius András, Roth Konrád Kis-Szeben város nevében, Sculteti Szeverin. A választáshoz, illetve a hitvalláshoz utólag hozzájárulásukat indokoltan írásban kijelentették: Myrsenus Leonhard nuttezni, Rimanovianus Márton reichswaldi, Crapicenus Mátyás kobili és Czodor György sárpataki lelkipásztor, úgy Molitor Péter bártfai kántor.

¹ Wagnernek Kassa városához 1589. január 22-én és február 12. s 15-én írt levelei, úgy Eperjes városának Kassához az évi február hó 7-én intézett megkeresése Kassa város levéltárában.

Habár eme határozat ellen, a mennyiben a rendelkezésemre álló forrásból kivethető, a zsinatban senki egyenesen fel nem szólalt: az egyes aláírások mellett olvasható záradékok tanúsítják, hogy a megállapodás tényleg nem egyhangúlag jött létre. Jelesül Vedanius János kassai magyar s Ragecienus eperjesi szláv pap mellőzik a hozzátételeket, továbbá az előbbeninek kartársa Igasságh Gergely aláírását a sacramentariusok vagy a Flaccianusoktól meg nem mételyezett Corpus doctrinae sérelme nélkül eszközi; Fabricius János eperjesi pap pedig már határozottan kijelenti az általa nem ismert Luther-féle hitvallások alá nem írhatását; míg Scholcz Antal, Eperjes városának bírása Luther iratai közül kifejezetten csak a declaratio major-ra hivatkozik.¹

Ezenfelül a városok hitvallását kiegészítő fennebbi feltételeken a kassai küldöttek, jöllehet a kérdéses okiratot megjegyzés nélkül írták alá, szintén némiképp megütközhettek, mert szükségesnek találták az esperest felhívni, hogy az őseiktől ama hitvallás mellett követett hitcikkekről küldőiket külön értesítse.²

Még ugyanazon évben élénken foglalkoztatta az esperest a Kassán felmerült következő eset. Az ottani segédtanító az iskolában a tanulóknak tolla alá mondott egy állítólag az elhalt Vieris

¹ A Libellus actuum synodaliium szerint ez alkalommal a hitvallásokat aláírták a most említettek felül Wíngler, Plattner, Sautter, Troester, Schwartz, Grynaeus, Florianus, Wagner Jakab, Rimanovianus, Crapicenus, Czodor. Quenschin, Emerici, Faber, Sculteti és Molitor, kiket az esperest-választó gyűlés tagjaiként már az illető előző jegyzetben felsoroltam. Ezekon kívül mint aláírók fordulnak elő: Nybling Frigyes krompachi és Matthaiei János héthársi lelképásztor, Preisner Tamás bártfai szláv lelkész, Grobomnis Márton, az eperjesiek birtokát képező Coyata község lelkésze, Myrsenus Lénárt nutzini lelkész; továbbá, mint világi képviselők, Kassa részéről: Dirner Tamás, Litteratus Kristóf és Zerstner Dávid; Lócséről: Schtum Pál; Bártfáról: Heydt Lénárt bíró és Sismund Oszvát; Eperjesről: Ferber Melcherd, majd két állami tisztviselő, ú. m.: Hueber János, a kassai császári postahivatal igazgatója és Stenig János bártfai harminczados; az iskolák részéről: Hentschellius Tamás kassai, Sturmíus Márton lócsesi, Carolus György mester eperjesi és Hertelíus Kristóf kis-szebeni rectorok; végül Scholtz Kristóf, Radek Pál és Mannus György kassai lelkész.

² Wagnernek 1589. márczius 16-án Kassára írt levele az ottani levél-tárban. E szerint megígérte a követeknek kérelmük teljesítését, de sokféle dolgai, kivált pedig a hőjüi prédikációk miatt ígérletét be nem válthatta. Türeelmet kér.

Lukácstól eredő «Dialogus»-t. A párbeszédben szerepelnek a «Veritas» és egy zwinglianus kántor, s vitatkozásuk befejeztével arra a megállapodásra jutnak, hogy Kálvin a jeles keresztény tanítókhoz sorozandó, hogy továbbá Sz.-János VI. fejezete értelmében Krisztusnak teste és vére a szentségben szájjal nem vétetik be.

Ezen irat egy példányát augusztus hóban megküldték az esperesnek, ki e fölött felháborodva, társaival történt tanácskozás után nyomban Kassa város tanácsához fordult orvoslás végett. A hozzá eziránt 1589. szeptember 10-én intézett megkeresésében mindenekelőtt a Veritas-ba ütközőnek jelzi azt a ráfogást, mintha az irat az elhalt Vieristől eredne. Hisz ez, midőn Wittenbergből az országba jött, önkéntesen tett fogadalmat, vallásuknak, mint meggyőződéshez képest az Isten ígéjével megegyezőnek, hűséges megtartására. De bárki legyen a Dialogus szerzője, a levél írója a szent igazság ellen vétene, és az ifjúság megrontásában venne részt, ha ezt az esetet be nem jelentené. Kéri ezért levelének jóakaró elfogadását, felolvasását és kellő méltatását. Ezután első sorban foglalkozik a Veritasnak azzal a fejtegetésével, mely szerint Kálvin helyes úton járó keresztény tanítónak azért volna tartandó, mert Krisztus testének és vérének az úrvacsorában valóságos és lényeges jelenlétét tanítja. Ezzel szemben Kálvin tanait hosszadalmasan czáfolgatja, kijelentvén azonban, hogy összes munkáit nem ismeri. Folytatólag hangsúlyozza a sacramentariusok részéről Kálvinról mondott dicséretnek káros voltát, mivel az ifjúság ez által gátoltatik mások, nevezetesen Luther, Melancthon és Brentius hasznos könyveinek, sőt a gyermek-katekizmusnak használatában. A város tanácsa tehát köteles az illetőknek meghagyni, hogy azontúl az ifjúságnak okosabb dolgokat adjanak elő, mint Kálvin dicsőítését, ki azt meg nem érdemli s ki másként is Krisztus személyére, a törvényre, az igazulásra, a praedestinatióra, a keresztény szabadságra és az absolutióra, úgy egyebekre nézve hamis tételeket tanít. A Dialogus többi pontjaira kész szintén nyilatkozni, ha azt szükségesnek találják.

Eme feladás következtében a városi tanács szigorú vizsgálatot s a hibás személyek perbevonását rendelve el, a panasz tárgyát képező irat szerzőjéül Vedanius magyar pap jelentkezett és öngazolása végett indokolt hitvallását írásban nyújtotta be. Mint

együttal felhossa, a Dialogusnak a segédtanító által való terjesztése tudta nélkül történt. S mindazonáltal ő az ebben és a bemutatott hitvallásban kifejezett meggyőződése mellett kész életét is feláldozni.

A tanács, miután előzőleg az esperes czáfolatának netán nyilvános közzététele ellen tiltakozott, ama hitvallást hozzá véleményezés végett áttette, ki is azt Pilcz válaszával egyidejűleg október hó 8-án vette kezébe, s arra azonnal felelt. Mindenekelőtt kifogásolja Vedanius jogát külön hitvallás szerkesztésére. Ő az eddigi zsinatokban a városok hitvallását írta alá, mely pedig nem Kálvin irányú, s ha ebben valami hiba volna, — a mint hogy nincs — ezt már akkor is tudhatta. A Dialogusnak akarata elleni terjesztésére vonatkozó állítása szintén nem érdemel hitelt. Biztos értesülése szerint Vedanius azt személyesen vitte ki a vidékre és közölte hason érzelmű társával. Egyébként újabb irata is részint egészen hamis, részint kétértelmű szavakba burkolt nézeteket tartalmaz, melyeket a levélben részletesen felsorol és tárgyal. Miért is biztatja a tanácsot: ne hagyja magát a nevezett kapkodó szávaival félrevezettetni, és ne gondoljon azzal a panaszával, hogy az igazságért szenved. Egyébiránt kérdezősködött egy helyette alkalmazható más magyar prédikátorról és dicsérni hallotta a előbbeni esperes fiát, Bels Mártont, a löcsei iskola segédtanítóját. Mivel ez állítólag a magyar nyelvben teljesen jártas, helyes vallási meggyőződéséről pedig maga bír tudomással: levélileg kérdést intézett hozzá, vajjon kedve lenne-e a lelkészi állásra, s képesnek érzi-e magát Krisztust magyar nyelven szolgálni, választ azonban még nem kapott. Egy más embert is ajánlanak neki, de ez nagyon fiatal.

Levelét éppen befejezendő volt, midőn kereskedőktől azt a hirt hallá, hogy a kassai pór nép Vedani személyéhez mindaddig való ragaszkodását jelenté ki, míg a Dialogust s a Confessiot meg nem czáfolják. Eme lázadó szellem eltávolítása végett az Istenhez fohászkodván, maga és társai nevében újból készségét jelenti be, mindkét iratnak akár írásban, akár szóval eszközlendő kimerítő megczáfolására.¹

¹ Wagner Mártonnak Kassa város tanácsához 1589. szeptember 10. és 22-én, úgy október 14-én intézett levelei az ottani levéltárban.

Az orthodox papságnak főnöke által közvetített erélyes felépése, a melyet nevezetesen a kassai plébánossá választott Wingler András is támogatott,¹ Vedanius eltávozását eredményezte.² De a több évi távollét sem volt képes híveinek személyéhez való ragaszkodását megszüntetni, s a városi tanács végül is kényszerítve volt őt visszahívni. A számára 1594-ik év elején kiállított érdekes kinevezési okirat szerint a kassai magyar egyház legtekintélyesebb és legnagyobb része gyakorta panaszkodott az akkori Pál nevű magyar prédikátor tudatlansága s silány prédikációi miatt; kérték tudós és szorgalmas férfúval való pótlását, ilyenül pedig Vedanius Ferenczet jelölték ki. Ennélfogva a tanács tekintettel arra, hogy nemcsak a világi, hanem a vallási ügyek fölötti gondoskodásra is hivatva van, s köteles az egyház érdekeit felkarolni s előmozdítani, Pál nevű prédikátorát elbocsátotta s magyar pappá törvényesen, az egész közönséggel egyetértőleg a nevezett Vedanius Ferenczet hívja meg, mint a kinek tudománya, ájtatossága és helyes vallási iránya már régen mindnyájok előtt ismeretes. Ebben az okmányban tehát a fenti eset egészen mellőzve van.³

A következő 1590. év elején Wagner Márton ismét lépéseket tett egy újabb zsinatnak Kassára február 14-én leendő összehívása végett, a mire nézve a lőcseiekkel már meg is egyezett Kassát pedig 1590. január 31-én kelt levelével beleegyezése végett megkereste.⁴ Vajjon azonban a gyűlés tényleg megtartatott-e, erre biztos adatok hiányzanak. Ellenben bizonyos, hogy a városok és egyházak képviselőit, megtört egészsége daczára ugyanazon évi november hó 12-ére Bártfára meghívta s hogy a közös tanácskozások, elnöklete alatt, a következő napon valósággal megkezdettek. Erre vonatkozik az eperjesi városi tanácsnak 1590. októ-

¹ Winglernek a kassai tanácshoz 1589. szeptember 25-én írt levele Kassa város levéltárában.

² Vedanius, az 1590-iki zsinatban többé részt nem vett. Eltávozása egyébként a Misléről 1591. február 27-én kelt és a Kassa városi levéltárban őrzött leveléből is kitetszik; ebben ama házban való befektetéseiről ír, melyben Kassán lakott, s kijelenti, hogy az illető kárpótlási összeg felvételére fiát, Beregszászi Jakab diákot feljogosítja.

³ Ivretű kötet Kassa város levéltárában czím nélkül, ily kezdettel: «Juramento fl. 43. obtinens».

⁴ E levél eredetije Kassa város levéltárában.

ber 9-én Kassához intézett levele, melyben a zsinatba való beleegyezésének kijelentése mellett egyszersmind felemlíti, hogy az esperes hallomás szerint erejének naponkénti fogyását s végperceinek közeledését érezvén, ezzel az alkalommal, mint hű egyházi előjáró, keresztény hitvallását az összegyűlendő küldöttek előtt nyilvánosan előterjeszteni és kifejteni szándékozik.¹

A városok hitvallása s a Corpus doctrinae a kérdéses zsinaton is a megelőző évben megállapított feltételekkel iratott alá. Előzőleg azonban az általam már többször idézett *Libellus actuum synodaliūm* szerint szükségesnek találtatott a hitelveket tartalmazó egyes tételek felolvasásánál kimutatni, hogy azok nem kálvinianus irányban értendők; az ily módon történt felolvasást azonban két jelen volt titkos kálvinista felvetett üres kérdésekkel és érvekkel a szürkület bekövetkeztéig tudta gátolni; úgy, hogy a Luther-féle hitvallás felolvasása s az aláírások csak másnap voltak eszközölhetők. A két ellenfél nem lehet más, mint Fabricius János eperjesi lelkész és Mylius János lőcsei iskola-igazgató, kik aláírásaikat burkolt szavakban Luther «Confessio minor»-jára ki nem terjedőnek jelezték.

Ez alkalommal több házassági ügy eldöntése után felolvasatott az Eperjesen 1546-ban alkotott s 16 pontból álló szabályzat. Ebben egyebek között el van rendelve az iskoláknak s a tanítók működésének a városi tanácsosok által negyedévenként történendő megvizsgálása, valamint a tanítóknak kellő díjazása. (2. pont.) Ugyancsak a városi tanácsnak legfőbb kötelességévé tétetik az Isten törvénye fölötti örökös, nemkülönben a nyilvános istenkáromlásoknak, a szertartások megvetésének és egyéb hasonló bűnöknek meg nem tűrése, nehogy az egyház szolgálai kényszerítve legyenek egyházukban a kiközösítés büntetését alkalmazni, vagy hivataluktól megválni. Ha pedig valamely városból egy ártalmas egyént elűznek, azt nem szabad más városnak befogadni. (6. pont.) A lelkészek, a kik akár a vallás dolgában, akár erkölceikkel megbotránykozásokra szolgáltatnak okot, elsőbbben a főesperestől intessenek meg; ha pedig sem a négy szemközt, sem a tanúk előtt történt intés sikerre nem vezet, hivatalaikból bocsáttassanak el. De ha valamely lelkész elmozdítása alaptalanul történnék, annak helyére senki más se merjen lépni, míg az illető város vagy falu,

¹ Mindkét levél eredetije Kassa város levéltárában.

mely a hibát elkövette, azt méltó módon helyre nem hozta. (7. pont.) Az egyházi szolgák jövedelmeit, melyeket azok azelőtt a tizedből vagy máshonnan húztak, többé nem szabad megváltoztatni. (8. pont.) A felavatandó lelkészek az espereshez küldesse-
nek, és a költségeket azok viseljék, a kiknek érdekében a felava-
tás történik. (14. pont.)¹ A városok és a nemesek gondoskodjanak
a felől, hogy jobbagyaik alkalmas lelkipásztorokban ne szükölköd-
jenek. (15. pont.) Az utolsó (16.) pont szerint az esperes (archi-
diaconus seu senior) alkalmazza magát a sz. Pálnak Timotheus
s Titushoz írt levelében foglalt szabályhoz. Legyen az igaz hitben
szilárd, s ennek megfelelő szent életű.²

A szomorú hír, melyet Eperjes városának tanácsa fennebbi
levelében felemlít, és a beteg főpapnak előérzete igaznak bizo-
nyult. Halála, mint a Pilcz elleni Apologia zárszavából is kitűnik,
néhány nappal a kérdéses zsinat befejezte után, 1590. évi novem-
ber hó 25-én reggeli 10 órakor, Fabri Tamás iskola-igazgató, test-
vére Wagner Jakab és több más tekintélyes egyén jelenlétében
43 éves korában következett be.

Gyermekei nem maradván hátra, vagyont végrendeletileg
nejének Zsuzsannának hagyta oly kötelezettséggel, hogy nevezett
fitestvéreinek Jakabnak, úgy nővéreinek Erzsébetnek és Annának,
férj. Prucknernének külön-külön 25 frt hagyományt szolgáltatasson ki.³

¹ Klein (Nachrichten, II. k. 459. l. 340. jegyzet) említi, hogy a
superintendentiák felállítása előtt Radaschin Mihály, utóbb pedig Sculteti Sze-
verin seniorok pappá avatást eszközöltek.

² A «Libellus actuum synodaliū» szerint, melyből ezek az adatok
merítvék, jelen zsinatban résztvettek az előbbeni zsinat tagjai közül: Winger,
Sautter, Tröster, Schwarz, Fabricius, Florianus, Wagner Jakab, Grynaeus.
Ragecienus, Matthaei, Crapicenus, Czodor, Preisner, Litteratus Kristóf, Zer-
stner, Scholtz Antal, Hentschelius, Sculteti, Fabri és Molitor. Ezenfelül: Tursch
(Türk?) Péter, a kassai egyház és német katonaság lelkésze, Gibensis Jakab
kassai szláv prédikátor, Flonnsky László, a Görgey-család ősi birtokát képező
Görgő község lelkipásztorja, ki meghívás nélkül s külön engedély mellett vett
részt a gyűlésben, a bártfai Ferschius Kristóf lelkész, négy sárosmegyei hely-
ség képviselőjében, Drübler S. Lócséről, Blossius András és Roth Konrád
jegyző Kis-Szebenből, Knoperus Gergely, Bels Márton kis-szebeni iskola-
igazgató és Henisch Dávid maga, úgy Adami K. nevében. Az aláírások között
olvassuk: Totus senatus Bartphensis.

³ Wagner Jakab bártfai lelkésznek 1594. február 12-én kelt s pecséttel
erősített eredeti elismervénye, melyben a testvére, Wagner Márton által neki

Az általa alapított halálozási könyvbe, a melyben az elhunytára vonatkozó fentebbi adatok bejegyezték, Rogerius Gergely mester a következő sírverset iktatta be:

Hic senior pure docuit, qui coelita verba

Christicole plebis fida columna fuit.

Heu pia Bartpha dole, nam te nunc maximo raptō

Hoc pastore pio causa dolere iubet.

Huc similem donetque tibi, qui cuncta gubernat,

Supplice, te par est voce rogare deum.

V.

Wagner Mártonnak főmunkatársa Faber (Fabri) Tamás¹ szintén Besztercebányán született, és tanulmányait a Stöckl Lénárd igazgatása alatt világhírvé vált bártfai iskolában, úgy a wittenbergi akadémián végezte, a hol 1555-ik évi szeptember hó 30-án «*Thomas Abdrucker Novisoliensis*» névvel van bejegyezve.² Még mielőtt a külföldre ment, 1554-ben Radaschini és Stöckel oldalán részt vett ama nevezetes hitvitában, mely a Lauterwald Mátyás eperjesi lelképásztor által felállított tétel fölött keletkezett, hogy t. i. az ember nem egyedül a hit, hanem együttvéve a hit és cselekedetei folytán üdvözl.³

Fabernek különös képessége a tanári pályára korán ismertetett fel. A jeles szakférfiú Csabai Mátyás, a kassai főiskolának igazgatója őt, mihelyt az akadémiáról visszaérkezett, már melegen

és nőtestvérei részére hagyományozott 75 frtnak sógornéjától történt fölvetelét tanusítja, Kassa város levéltárában.

¹ Egykorú forrásokban és gyakran *Fabri* névvel fordul elő, de ő magát leveleiben mindig *Faber*-nek nevezi.

² Bartholomaeides, 30. l. és Révész Imre, Magyar tanulók Wittenbergben, Magyar tört. tár, VI. k. 225. l. A személyazonosság annál kevésbé lehet kétséges, mivel Sculteti «*Hypomemna*» című munkájában (22. l.) határozottan állítja, hogy Faber barátja és iskolatársa volt Turi Gergelynek, ki pedig szintén 1555-ben iratta be magát a wittenbergi akadémián. Bizonyára Faber az akkoron dívott szokás szerint latinizálta «*Abdrucker*» vezetéknevét.

³ Xylander kéziratának kivonata az Ábel-féle másolatgyűjteményben. E kézitról l. Klein: *Nachrichten*, I. 467—499. l.; Lauterwald kérdéses hitvitájáról pedig Klein, 185—192. és Hornyánszky: *Beitrag*e 45., s 46. l.

ajánlá felettes tanácsának. Higyjék el, — mondja az 1557-ik évi december 17-én tartott tanácsülésben felolvasott levelében, — ha ő ide eljő, ez az iskola legnagyobb hasznára szolgáland.¹ A meghívásban azonban megelőzte Bártfa városa, mely őt 1558-ban mint karvezetőt s segédtanítót alkalmazta, sőt két év múlva Stöcklnek 1560. június 7-én bekövetkezett halála után, iskolája igazgatásával bízta meg.²

Az ifjú igazgató, habár itt a következő évben elődjének egyik leányát nőül véve, családot alapított,³ fényes állásától az 1566. évi január havában elvált s hasonló minőségben Selmezcze ment át. Ide még az előző év augusztus hava elsején kapott, fényes feltételek mellett, meghívást, jelesül rendes fizetése kívánságára az akkori viszonyokhoz képest szokatlan magas összegre, hetenkénti 3 frtra emeltetett.⁴ Eltávozásának okaira következtetést enged a felettes városi tanácshoz elutazása előtt, december hó 14-én írt levele, melyben a hallomása szerint rosszakaróitól ellene koholt rágalmakról panaszkodik. Reméli, hogy ezek nem fognak hitelre találni. Hisz róla, ki 15 év óta élvezzi a város part-

¹ Csabai Kassa városa tanácsa előtt 1557. december hó 17-én felolvasott s az ottani levéltárban őrzött keletnélküli levelét így fejezi be: Aliud est, heri audivi quiddam de eo Thoma Fabro, de quo ego antea quoque coram d. vestris memin. Si d. v. me in eius vocatione animarent, fortasse per quosdam certos homines efficere possumus. Credant mihi d. vestrae, maximo illum totius scholae commodo, si veniret venturum.

² A Bártfa város levéltárában őrzött 1558. évi rapulariumban be van jegyezve: Feria quarta ante transfigurationem (augusztus 3.) cantori nostro Thomae Fabri Novisoliensis mutuo dedimus, quos de salario suo nobis divisim et particulatim restituere debebit fl. 10.; továbbá az ottani 1552—1578-iki számadási könyvben olvassuk az 1558. évnél: Item Thomae Fabro Novosoliensis, cantori et synergo scholae donavimus per pannum ex testamento Olbrichtin fl. 5.; majd: Sexta post Francisci (október 4.) cantori Thomae Fabro pro elapso quartali numerati fl. 5.; az 1560. évnél pedig: Die octavo Octobris Thomas Fabri ad rationem salarii sui percepit fl. 6. E tétel mellett a lapszélen fel van jegyezve: Initium officii ludidirectoratus Thomae Fabri est angaria proxima post festum exaltationis s. crucis.

³ Faber Bártfáról 1561. szeptember 20-án írt levelében köszöni Selmezcze városának a lakodalomához küldött ajándékot. A levél eredetije a selmezcibányai városi levéltárban; kivonatos másolata megvan az Ábel-féle gyűjteményben.

⁴ Breznyik, 337—341. l.

fogását és annak, illetve iskolájának köszöni azt, a mivé lett, a terhére rótt hálátlanság fel sem tehető. Egyúttal háladatossága némi jelül bemutatja ama munkájának egy másolati példányát, melyet a lefolyt évben a vallási viszálykodások történetéről írt s melyet bizonyos okokból Perényi Gábornak ajánlott vala. Kémkedő örei, ha e felől tudomással bírnának, bizonyára ezt az ajánlását haszonlesésből eredőnek bélyegeznék, holott ő mit sem tart gyalázatosabbnak, mint a tudományval ily módon való üzérkedést, s nem kíván saját személyére nézve mást, mint az új év küszöbén felajánlott ezen igénytelen munkájának szíves elfogadását. Óhajtaná azonban az átadott példánynak az ottani városházán leendő letételét, mert itt őrzik a Ferdinánd király elé terjesztett hitvallásuk egyetlen példányát, ide tartozik tehát annak tárgyára vonatkozó saját irata is, a melynek hiányai abból felderíthetők. E mellett jól tudja, hogy a szakadárak őt, különösen elmenetele után, még dühösebben meg fogják támadni, ez esetben pedig, a mennyiben munkáját előreláthatólag elferdítik, alkalma lesz, bárhol tartózkodjék is, a letett példányra hivatkozni. Végül még említést tesz arról a néhány hordó borról, melyet Alagy János néhai ipja, Stöckl Lénárd egyik munkája nyomtatási költségének fedezésére beküldött. Kéri annak a szép czél tekintetéből lehetőleg kedvező áron leendő megvételét, hogy az idegenek is megismerjék a város bőkezűségét a tudomány pártolásában.¹

A bemutatott munka a tarczali zsinat végzéseit ellenző Perényi Gábor s uradalmi lelkészei, jelesül az élükön álló Thury Pál sajó-szentpéteri lelkész között felmerült vallási villongások leírását tárgyazza. Eme surlódások közben az említett főúr felhívására Kassa, Bártfa, Eperjes és Kis-Szeben városok egyházi küldöttei 1564. augusztus hó 13-án megjelentek Terebesen a Thuri ügye fölött határozat hozatala végett, s Radaschin Mihály a szabad királyi városok első esperese és bártfai lelkipásztor pedig magával hozta Fabert, mivel benne, mint Thuri wittenbergi iskolatársában s barátjában feladatuk megoldásánál hathatós támaszt reméltek található. Ez azután megírta eme hitvitának szóban levő történetét, a melynek Radaschin által megvizsgált és kijavított

¹ A levél eredetije a bártfai levéltárban.

kéziratából bő kivonatot közöl Sculteti Szeverin, a Bártfán 1599-ben megjelent «Hypomnema» című munkája II. részében.¹

A távozó iskola-igazgató helyébe a városi tanács az 1565. december hó 29-én a lübecki születésű Bercusius Joachimot hívta meg Eperjesről,² de a bekövetkezett változást hamar megbánhatta, mert alig telt ezóta egy év el s az eltávozottat kecsgető ígéretek mellett ismételten felszólítá a visszatérésre.

Faber erre 1567. február hó 25-én adott válaszában Frölich Tamással és egyéb barátaival történt tanácskozás után, késznek nyilatkozott a visszatérésre. A személyébe helyezett bizalom őt annál inkább hálára kötelezi, mert iskolájuk külföldön is kiváló hírnek örvend. Ezt személyesen hallá egy Svájcban járt hitelt érdemlő művelt férfiútól, a ki előtt ott, midőn egy alkalommal több nagytudományú férfiú együttlétekor Európa leghíresebb iskoláiról említés tétellett, a bártfait is ezek közé sorozták. A városnak tehát kétségkívül fontos feladatát képezi oly férfiúnak feltalálása, kire koránál, tudományánál és feddhetetlen magaviseleténél fogva, legdicsőbb intézményüket megnyugvással bízhatják. Ezért megvetéssel kell elfordulniok azon éretlen ifjak szemérmertlenségétől, kik ily nehéz feladatra magukat képesítetteknek hiszik. Ha ő erre saját elégtelenségének tudatában mégis újból hajlandó vállalkozni, ezt egyéb nyomós okokon felül azért teszi, mivel minden alkalmat meg akar ragadni hálájának tanusítására a meghívók irányában. E mellett buzdítólag hat reá az a körülmény, hogy valamint eddig az isteni gondviselés második hazáját, Bártfa városát, a törökök betörésétől megóvta, úgy ott remélhetőleg jövőre is az egyháznak

¹ A bártfai levéltárban őrzött 1564-iki rapulariumban olvassuk: *D. pastor cum ludirectore in Terebes causa colloquii cum theologis fl. 2. d. 32.* Sculteti idézett munkája könyvésziileg le van írva a R. M. Könyvtár II. k. 229. sz. a.

² Bercusiusnak Eperjesről 1565. december 29-én kelt válasza, melyben Bártfa városa tanácsának ugyanazon napról szóló levelére felel, eme város levéltárában. Arra hivatkozik Frankl is i. m. 74. lapján, csakhogy a levél íróját Bervisius-nak nevezi.

Az ugyanazon levéltárban meglevő rapulariumban az 1556. év elején a következő tételek fordulnak elő: *Nuncio cum litteris Cassoviam ad novum ludi directorem d. 34.*; — *Rustico, qui reculas ludidirectori attulit Cassovia d. 40.*; — *Pro duobus linteaminibus ludi rectori entis fl. 1. d. 26.*

biztos és nyugodt menhelye lesz. A selmeczieket azonban az év vége előtt nem hagyhatja el, miért is szükségesnek véli, hogy időközben a tanács iskolájuk kormányzásával valamely alkalmas férfiút megbízzon. Mint ilyent ajánlja a besztercebányai születésű Schwengler Mártont, ki Stöcklnek tanítványa vala s Wittenbergben folytatott tanulmányai közben kiváló tanáraival, a vele most is levelezésben álló Eberrel és Maiorral közelebbi viszonyba lépett. Pártfogoltja ismeri az egyháznak és iskolának szent emlékü ipja alatt meghonosodott szokását s megígéré az előbbeni rendnek változatlan fentartását, vagy a mennyiben helytelenül megváltoztatták volna, annak visszaállítását.

A visszahívott iskolaigazgató későbbi leveleiben, a hozzá intézett felhívás következtében, jövő díjazásáról nyilatkozván, az akkori iskolai viszonyokat jellemző apró részletekre terjeszkedik ki. Habár Selmecezen nagyobb fizetést élvez: Bártfa városára, melynek kebelében nemcsak mint iskolájának igazgatója, hanem mint polgára is fog élni, az eddiginél nagyobb terhet semmikép sem akar hártani. Megelégszik ennél fogva előbbeni készpénzbeli járandóságaival, úgymint évenként 62 frttal és a szokásos 8 frt ajándékkal. Mindazonáltal nem hagyhatja figyelem nélkül az ehhez az álláshoz, különösen az idegen látogatókkal szemben kötött tetemes képviseleti költséget. Szívesen venné tehát, ha a tanács a 8 köbölnyi búza illetményt némileg felemelné s ha 25 öl helyett évente, kizárólag saját használatára, 30 öl fát szolgáltatna. A fuvarosoknak maga fogna minden egyes esetben 2 nyolczad árpa-sört ajándékkép adni, mivel nem akarná magát annak a szemrehányásnak kitenni, hogy azok az ő érdekében ingyen fáradtak. Továbbá azt a kívánságát fejezi ki, hogy még odaérkezte előtt a tandíj, mely a fennálló iskolai rendtartás szerint negyedévenként némelyeknél 14, másoknál 26 denárt tett ki s a melyet tényleg igen kevesen róttak le, hetenként egyformán kötelezőleg minden egyes tanuló után 1 denárban szabályoztassék. A közterhek alóli mentességet abban a mérvben igényli, melyben azt boldogult ipja és tanítója Stöckl élvezte. Érti ez alatt az őrzési díjt s a kincstári adót, (immunitatem a vigilibus et tributum annuum) míga vízvezetéki járulékot (mercedem aquae ductoriae) korántsem akarja magától elhárítani. Ezenfelül felhasználja az alkalmat, az iskolát közvetlenül érdeklő némely javítások indítványozására. Czélszerűnek jelzi az énekkarnál

alkalmazható 14 tanulónak közalamizsnából leendő ellátását. Más jelentkező szegény ifjakra a goldbergi iskolában divó gyakorlathoz képest 7—7 vagyonosb tanuló volna bizandó, a kik után naponkint felváltva élelmezést nyernének. Ő maga saját költségén szándékozik egy segédet tartani, a végből, hogy a tanulókkal a vett leczkeket, jelesül a mennyiségtanban és a rhetoricában ismételjék. Végül felemlíti az iskolai padok helyreállításának szükségét, mert illő ama ház tisztántartása, a hol az isten és angyalai szintűgy laknak, mint az egyházban.

E tárgyalások közben Stöckl Lénárd özvegye súlyos betegség után Bártfán elhalálozott. A város midőn e felől vejét, Fabert értesíté, egyszersemind felajánlá neki az elhalt özvegye, illetve ennek férje után maradó ház átvételét. Ő azonban ez ellen szabadkozott azért, mert az örökösödésnél a fiörökösök a nők előtt az isteni törvény szerint is bizonyos előnnyel bírnak. A városi szokásokhoz képest továbbá ama ház birtoklási joga, melyet a legifjabb fitestvér Lénárd koránál fogva igénybe nem vehet, az idősb testvért Stöckl Dávidot illeti meg, ki arra érdemes is, s kit, míg vele együtt élt, józansága, szorgalma s erkölcsisége miatt megkedvelt. Ez bizonyára szülővárosának hasznos polgára lesz, s nyelvismereteinél, valamint tudományos műveltségénél fogva jó szolgálatokat tehet. A maga számára elégségesnek találja a tulajdonosát vesztett Gergelyi-fele kisebb terjedelmű házat, s megújítja az annak megszerzése iránt már előbb előadott kérelmét.¹

De ezen önzéstelen tiltakozása, mint a közte és neje örökös-társai között 1567. december hó 18-án létrejött szerződés mutatja, eredménytelen maradt. Ő ekkép utóbb mégis beleegyezett a tetemes adóssággal terhelt kérdéses ház s a hagyatékhhoz tartozó majorságnak megvételére. A vételár 675 frtban állapíttatván meg, abból levonatott az általa anyósának életében kölcsönzött 195 frt, s nejének 55 forintnyi örökrésze, a 425 forintot tevő maradék összeg törlesztésére pedig a vevő kötelezte magát a következő évben 60, azontúl pedig évenkint 40 forintot fizetni. Viszont

¹ Fabernek Selmechről 1567. február 25-én, márczius 18., augusztus 12. és 26-án s október 7-én, úgy Bártfáról 1568. márczius 12-én a bártfai tanácshoz írt s az ottani levéltárban található levelei. V. ö. Frankl, i. m. 53. s 75. l.

a Gergelyi-féle olcsóbb ház megszereztetett Stöckl Dávid számára.¹

Selmecz városa igen nehezen nyugodott meg jeles rectorának elvesztésébe, a kinek megnyerésére annyi anyagi áldozatot hozott, s kit reméllett élte fogytaig megtarthatni. Ezt a megkereső bártfai tanácshoz október 7-én intézett válasziratában előre bocsátva, különösen hangsúlyozza, hogy a felmentvényt csak a Stöckl Lénárd emléke iránti kegyeletből, mivel örököseinek anyagi érdeke úgy kívánja, adja meg. Azonban igazgatójukat végleg el nem ereszt-hetik, míg utódjáról nem lesz gondoskodva.²

Ez sok bajjal s ujjabb költséggel járt, különösen a fenforgott háborús viszonyok között, a midőn a törökök portyázó csapatjai a gazdag zsákmányt ígérő bányavárosokat folyton remegésben tartották. Az igazgatói tisztre alkalmas szakérő keresése és fel-fogadása czéljából Conon Lukács selmeczi lelkipásztornak előbb Frankfurtba, s azután Sziléziába kellett utaznia, a honnan a meg-örült állásra megnyert Aegranus János mestert csak december hó elején kísérhette székelyére.³

Faber ugyan már előzőleg a Stöckl-féle hagyaték rendezése végett Bártfára rándult, de ide véglegesen csupán selmeczi utó-dának behelyezése után, december hó 25-én érkezett, s néhány nappal utóbb az igazgatói állásba ünnepélyesen beiktatott,⁴ a melyet azután egészen haláláig szakadatlanul viselt. Kiváló érde-

¹ A «Venditio domus quondam Leonarti Stöckelii» című összeszá-molási okirat Bártfa város levéltárában.

² Az idézett levél eredetije Bártfa város levéltárában.

³ Fabernek 1567. október 7-én kelt s már idézett levele, s Breznyik, i. m. 341. s 342. l.

⁴ A bártfai levéltárban őrzött 1567-iki rapularium szerint Szt-Katalin napja előtti hétfőn Karczin özvegyével megalkudtak az iránt, hogy Fabri-hoz Selmecze elszállítása végett egy hat- és egy négylovas kocsit küldjön. A fuvarozási díj 25 frtnyi átalányösszegben állapított meg. Egyúttal Fabri-nak készpénzben küldetett 12 fr. 53 d.

Továbbá az 1552—1578-iki számadási könyvben az 1568. évnél a következő tétel fordul elő: Thomas Faber, qui Schemnitzio ad scholae gubernationem reductus pridie nativitatis domini in locum officii solemniter introductus est, sexta post nativitatis domini fl. 2 d. 31. Tantum ad duas septi-manas percepit. Nam servitium eius incipit ab eo die, quo advenit, vide-licet in ipso die s. Thomae.

méül szolgál hű megőrzése ama magas színvonalnak, a melyre a vezetésére bizott iskolát elődje Stöckl emelte. Innen igazgatóságának ideje alatt is számos tudós férfiú került ki, kik őt úgy életében, mint halála után hálásan dicsőítették mesterükként.

Polgártársai szintén minden kitelhető módon nyilvánították személye iránti bizalmukat. Nyomban visszatértével bevásárolták a külső tanácsba (centumvirnek), sőt 1588-ban a tanácsosok sorába vették fel,¹ a mely megtisztelésben elődeinek egyike, sőt Stöckl sem részesült.

Ezenkívül az udvari szokások nem ismerésével indokolt szabadozkodása daczára el kellett vállalnia Emerici Tamás városi jegyző társaként a város képviselőt az 1578-ki országgyűlésen. Ez időben a pestis országszerte dühöngvén, a közlekedés általános nehézségeit még fokozta a ragálytól mentes városoknak saját teljes elszigetelésüket célzó szigorú intézkedései. Így például Lubló fejlesztés büntetésének terhe alatt tiltá el a Bártfa, Lőcse, Kassa, Eperjes és Kis-Szebenből jövő utasoknak a városba való bebocsátását. Másfelől általában el volt terjedve a hír, hogy az országgyűlés nagyon viharos lesz és aligha fog lázadás kitörése nélkül véget érni. Ily viszonyok közt elhíhetjük ama különben sikertelen mentegetődzések őszinteségét, a melyekkel Faber, ki az illető felhívás vételekor a pestis elől menekült családjánál Lomniczon látogatóban volt, innen 1577. október hó 5-én és Tarnovról október 28-án kelt leveleivel a kitüntetést magáról elhárítani kívánta.² E tekintetben a fenmaradt városi számadásokból még azt az érdekes adatot tudjuk meg, hogy ő és társa a városi pénztárból költség fejében 1578. január hó 26-án 50 frtot fehér és 25 frtot lengyel pénzben,³ továbbá 25 frtot batkákban és 10 frtot krajczárookban, szükség esetére kiosztandó tiszteletdíj fejében pedig 11 aranyat vettek fel, mely utóbbi összeg valószínűleg arra az eshetőségre volt szánva, ha, a mint felvették, a városnak falvai elleni pere Pozsonyban eldöntés alá kerül.

Egyáltalában a városi tanács a sokoldalú képzettséggel és tapasztalatokkal bíró iskolaigazgatójának szolgálatát rendes hiva-

¹ A városi számadási könyvekben Faber 1587-ben még mint centumvir, a következő évben pedig már mint senator fordul elő.

² E levelek Bártfa város levéltárában.

tása keretén kívül is a legkülönbözőbb irányban vette igénybe. Gyakran megbízta őt egy vagy más társával együtt Kassa, mint Felső-Magyarország fővárosának központi hatóságai, az eperjesi octavalis szék, és a káptalan előtt folyó peres és egyéb ügyei előmozdításával. Szintúgy ő képviselte számos esetben a várost a többi 4 sz. kir. várossal való szövetségből folyó közös tárgyalásoknál, valamint az egyes szövetséges városok beléletére vonatkozó ünnepélyes alkalmakkor, mint például 1575-ben Kassán Leuchhammer összekelésénél Fröhlich Tamás leányával, 1582-ben a kisszebeni lelkipásztor temetésénél, és 1589-ben az ottani városi bíró esküvőjénél. Főleg élete utolsó éveiben, szenatorrá megválasztása óta, majdnem szakadatlanul tett utazásokat a város érdekében. Jelesül az 1588-ik évet nézve a fenmaradt bártfai számadási könyvekben, a melyekben az említett s a többi hasonló esetekben felmerült útiköltség pontosan be van jegyezve, erre nézve a következő tételeket találjuk:

A Kassára a congregatióra utazó Faber Tamásnak, és Wolfnak	5 frt.
Az Emerici Tamással a taksa ügyében Kassára menő iskolaigazgatónak (márczius előtt) költségre adatott	8 »
Pustler és az iskolaigazgató Ungvárra utaztukban köl- töttek	8 frtot.
Faber és Wolff Kassára a városok congregatiójába kül- detvén, márczius 6-án költöttek	6 frt 49 drt.
és külön	23 dénárt.
Márczius 25. Faber és Wolff György a tűzvész ügyében Kassára utazván, költöttek	8 frt.
Május 3. Az iskolamesternek és Wolff Györgynek Eper- jesre az octavára	6 »
Május 8. Ugyanazoknak ugyanoda	10 »
Május 17. Mihály úrnak, az iskolaigazgatónak s Mar- tischat és Klesz Jakab uraknak Eperjesre az octavára	8 «
A Kassán levő iskolaigazgató és Emerici Tamás június 1-én költöttek	5 frt 46 drt.
A keresztelő Szt-János utáni nyolczadik napon Bécsből ő felsége udvarából visszatért Emerici Tamás	

és Faber Tamás a Nörimberger és Polcz uraknak
adott ajándék és saját kiadásaik fejében elszá-
moltak . . . . . 70 frt 36 dénárt

Az Egyed napja utáni pénteken az iskolaigazgató és Wolff
György jegyző visszaérkezvén, a felszámolt költség
kitett . . . . . 21 frt 50 dénárt

A mennybemenetel ünnepe utáni pénteken az Eperjesre
menő iskolaigazgatónak búcsúpohár fejében (valete) 40 dénár.

Annak megállapítására, hogy minő fontos ügy tette külön
követségnek a fejedelem udvarához való küldését s két valószínűleg
befolyásos férfinak szokásos megajándékozását szükségessé, for-
rásunk mi támpontot sem nyújt. Feltehetjük azonban a város
közönségének Faber eljárásával való teljes meglegedését; mert
1590-ben őt ismét megválasztá országgyűlési követéül. Ily minő-
ségben követtársával, Klesz Jakabbal ez évi szeptember hó 25-én
érkezvén Pozsonyba, midőn e felől mindketten már a következő
napon jelentést tesznek küldőiknek, egyúttal bőségesen kiterjesz-
kednek az átélt kalandokra. Útközben, az említett hó 15-én oly
erős földrengés vala, hogy Vágújhelyen Stöckl Tóbiás plébános
háza ingásba jött, s az asztal, mely előtt ülve épen prédikációját
tanulmányozá, a rajta levő gyertyatartóval együtt ide-oda tánczolt.
Sámbokréten, Nagy-Szombaton s Pozsony táján koldusok borzasztó
tüzet raktuk; ezenfelül az útonállóktól fenyegető veszélynek is
voltak kitéve.¹ Ez alkalomból a két követ a számadási könyv
(Rapularium) szerint költség fejében 123 forint 52 dénárt kapott.

A szövetséges városok egyházi gyűléseiben Faber hivatalos
állásánál fogva vett részt s igazgatóságának tartama alatt azok
egyikét sem mulasztá el.² Vallási meggyőződését illetőleg a szigorú
luther-pártiakhoz tartozott, s már 1561-ben aláírásával ellátta az
erdélyi szászoknak ebben az évben szerkesztett s az erdélyi és
szász fejedelemnek, valamint négy külföldi egyetemnek megküldött

¹ E levél eredetije Bártfa város levéltárában.

² Erre vonatkoznak a bártfai számadások, illetve a rapularium követ-
kező tételei:

1575. május 3. a kis-szebeni egyházi gyülekezetbe az iskolaigazgatóval
és Clemenssel együtt küldött lelkipásztornak költség fejében 3 frt 64 d.

1579. febr. 10. A városok és lelkészeknek egyházi gyülekezésére Sze-
benbe küldött Emerici Tamás lelkipásztor és rectornak 3 frt 33¹/₂ d.

hitvallását, mint olyat, melyet egész életében követni kész. Ő továbbá a bártfai 1589-iki zsinaton, a mikor először kötötték régi hitvallásuk és a Corpus doctrinae megerősítését megszorító feltételekhez, aláírását az úrvacsorára nézve Luther nagyobb s kisebb hitvallására való kifejezett hivatkozással eszközölte. Sőt Gogreff Mento kassai plébánossága idejében a Flaccianismus gyanujába is keveredett. Nevezetesen Fröhlich Tamás őt a bártfai lelkipásztor előtt azzal vádolta, hogy Flacciusnak a Communicatio idiomatum négy neméről felállított hitelvét az iskolában a tanulóknak tollba mondotta, nem különben Gogreffel titokban egyesülvén, vele együtt a többi lelkészek ellen tör és a Corpus doctrinae-t egyszerű tanítási s nem hitszabálynak nyilvánítja. Együttal a volt senior magát a panaszoltat közvetlenül is felhívta Stöckl nyomainak követésére, a ki utolsó leheletéig Melanchton könyvének híve maradt és Flacciust, valamint követőit folyton az Antikrisztus társainak bélyegzé.¹

Ama feladás következtében Fabert az 1579-ki eperjesi zsinaton felelősségre vonták, de ő a Flaccianismus elfogadását tagadásba vévén, az ellene emelt vádak alól magát kitisztázta. Nyilvánvalóan ezt az esetet említi fel Pilcz is a Responsio ajánló levelében s csak a zsinat évét téveszti el és teszi 1574-re.

Habár Faber külön díjazott számos kiküldetéseiből, melyek alatt rendes javadalmait húzta, némi mellékjövedelemre is tett szert, az élet mindennapi gondjaival folyton kellett küzdenie, s az ipja ingatlainak megvételekor elvállalt terheket részben csak új adósság útján tudta törleszteni.

A többször idézett számadási könyvekben lépten-nyomon találunk kisebb-nagyobb kölcsönöket bejegyezve, melyeket részint ezüstnemeinek vagy aranypénzeinek elzalogosítása, részint heti-

1579. Lukács napja utáni hétfőn az eperjesi congregatióba küldött lelkipásztor, iskolaigazgató s Clemensnek 2 frt 90 d.

Fabernek az 1584-iki zsinathban való részvétele következtethető a Pilcz elleni hitvitából, a Wagner Márton elnöklete alatt tartott zsinatokban jelenléte pedig kiténik a többször idézett *Libellus actuus synodalius*-ból.

¹ Fröhlichnek 1579. Szt-András napján írt levele Gastius Kristófhhoz; Szontagh György volt kassai iskolaigazgatónak 1579. nov. 14-én kelt levele ugyanahhoz és Kassa város tanácsának 1579. okt. 20-án felvett ülési jegyzőkönyve, mely okiratokat már előbb is idéztem.

fizetésének lekötése mellett a városi pénztárból felvett.¹ De viszont ugyane forrásunk arra is utal, hogy ő már 1567-ben, miután Selmezbányáról visszatért, tekintélyes tanszer- és könyvgyűjteménnyel (suppellectili scholastica) bírt, miután annak elszállítása egy külön kocsi telt igénybe. Eme ekkép meglehetősen terjedelmű, s idővel bizonyára még gyarapított könyvtár minőségére következtetést enged egy másik számadási adat, mely szerint a város tőle 1586-ban négy részből álló, hangjegyekkel ellátott, s egyházuk énnekkarának összes feladatait felkaroló énekes könyvet 9 frtért megvásárolt.²

A mi írói munkásságát illeti, a Pilcz elleni vitairatok szerkesztésében való közreműködésén, s a Perényi és Thuri közötti viszálykodást tárgyazó munkáján felül még Stöckl Lénárdnak kimerítő életleírását említhetjük fel, mely azonban sajtó útján nem jött napvilágra.³

Fabernek halála 1592. január hó 5-én következett be, miután, mint a bártfai halálozási könyv kiemeli, az ottani ifjúságot 31 éven át híven tanította és kiképezte. Elhunytát öt gyermeke siratta, úgymint: Pál, Erazmus, György, Jusztina, és Erzsébet Fogler Mártonné.⁴

A nagy tekintélyt, melynek az elhalt iskolaigazgató külföldön szüntűgy, mint hazájában örvendett, a kimultával megürült állás

¹ Fabernek a Bártfa városi levéltárban őrzött számadási könyvek, illetve rapularium szerint kölcsön adatott: 1558. évi úrszínváltás előtti szerdán 10 frt; 1562-ben 8 frt; 1564. Mária Magdolna előtti pénteken 16 frt; 1568. húsvétutáni pénteken zálogba adott 4 aranyra 6 frt; 1571. circumcisio előtti pénteken 8 frt; 1574. január 16-án 2 aranyra mint zálogra 3 frt; 1575. jubilate előtti pénteken szintén 2 aranyra 3 frt; 1579. április 3-ika után 7, és május 7-én zálogra 4 frt; 1581. Péter és Pál utáni pénteken ad pignus trium argentiorum grossorum 5 frt, Mária Magdolna vigiliája napján 3 frt, Szűz Mária születése napján 5 frt, és szept. 15-én 5 frt; 1582. Szt-Pál napja utáni pénteken Faber feleségének 2 aranyra 3 frt; ugyanez évi május 5-én egy serlegre, mint zálogra, magának Fabernek 16 frt; 1588. három király utáni pénteken 4 frt és június 14-én, midőn Bécsbe volt utazandó, egy ezüst-pohárra mint zálogra 9 frt. Ezenkívül már 1568-ban a ház vételárának első törlesztési részleteit, úgy több későbbi részletet is Faber csak oly módon nyert fizetési előlegekből tudta leróni, hogy hetenkénti díja az illető összeg erejéig teljesen visszatartatott.

² Ábel, i. m. 108. és 111 l.

³ Ribini, Memorabilia I. 153. l.

⁴ A «Végrendeletek könyve 1595-ből», Bártfa város levéltárában.

betöltése iránt folyt tárgyalások is tanusítják. Mint ezekből kiténik, a hazai jelöltekben nem bízó bártfai tanács az igazgatói tisztet első sorban városa szülöttjének, az augsburgi Szt Anna-gymnasium tanárának, Henisch Györgynek ajánlá fel, ki fenmaradt számos munkáival, főleg pedig az általa rendezett városi könyvtár katalógusával, s habár csak a G betűig elkészült, de állandó tudományos becsű német szótárával, nevét az utókor előtt is megörökíté. Ez nőül vevén Wirsung Kristóf augsburgi patricius és nagyhírű orvos s szakíró leányát, a felhívás vételekor végleg letelepedett már eme városban, s ott köztiszteletben állott; a mi abban is nyilvánult, hogy négy ízben az orvosi facultas dekánjává, valamint a gymnasium rectorává választatott.¹ Ily viszonyok között előre volt látható, hogy a már 43 éves s számos gyermekkel megáldott férfiú, kinek neje az annyira távol fekvő ismeretlen helyre való elköltözéstől irtózott, díszes és gazdagon díjazott állásától nem fog elválni. S valóban az ennek folytán szülővárosa tanácsához 1592. márczius hó 20-án irt válaszában a meghívás el nem fogadhatását jelenté be, s elhatározásának indokai között különösen hangsúlyozta azt, hogy életét az orvosi pályának szentelé. Már pedig a bártfai gymnasiumnak — úgymond — nem orvosra, hanem oly hit- és nyelvtudósra van szüksége, ki képes az evangeliomot magyarázni, a szentírás szövegét értelmezni, az egyház szolgálait oktatni, a tiszta vallás ellenségeit lefegyverezni, a nyelvtant előadni, a főünnepeken az énekkart vezetni, és eme teendőket a többi ünnep- s köznapokon is végezni. A ki mind e feladatokat nem teljesítené, jogosultan vétetnék a kérdéses tisztre méltatlannak. Ekként a képzettség, képesség és hivatás különböző lévén, minden korban voltak kitünőségek, kik másutt születtek és nevedtek, s másutt töltötték életüket, a nélkül, hogy e miatt hazájukról való megfélekedéssel vádoltathattak volna. Így például a bölcsészek legelsejét, Pythagorast a görögországi Samos szigete szülte és mint tanítót az olaszországi Metapontus hallgatta. Hasonlókép a mansfeldi Luthert, és a brettenti Melanchtont, a szent erkölcsök s a vallásosság dicsfényével övedzett eme két férfiút nem Mans-

¹ Weszprémi, *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*, I. 65. IV. 443. I. V. ö. Henischnek az «Allgemeine Deutsche Biographie»-ban foglalt életrajzát is.

feld s Brettenben, hanem Wittenbergában találjuk mint tanítókat; de magát a nagy tudományú és vallási buzgóságával kiváló Fabert is, bár Beszterczebányán született, Bártfa városa nyerte meg iskolájának kormányzására. A mennyiben továbbá a bártfai tanács őt, a levél íróját, egyszersmind esetlegesen valamely iskolájuk vezetésére alkalmas külföldi szakférfiú ajánlására felhívta, egyúttal kötelességüül tekinti ama meggyőződésének kifejezést adni, hogy e tekintetben a hazában élő jelöltnek a külföldi előtt határozott előny adandó. Amannak meghívása semmi, vagy csekély költséggel jár és tőle az elvállalt állásban való megmaradás készsége, az ottani szokások ismerete, kötelessége teljesítésében szorgalom remélhető, s állandó törekvés, hogy Stöcklhez és Faberhez hasonlóvá váljék. Ellenben valamely külföldi megszerzése tetemes költséget igényel, s bizonytalan eredményű; e mellett az ily jövevény a legcsekélyebb okból hajlandó lesz távozni, saját hazájának szokásait fogja előtérbe helyezni, hivatala elhanyagolását mások tudatlanságának tulajdonítandja és Stöcklhez s Faberhez nem hasonlítható tanítókat fog követendő példakül tekinteni; holott a bártfai iskola méltó hírének fentartása Stöckl rendszere követségétől függ.

Eme lépés sikertelensége következtében a városi tanács egy aranynak tiszteletdíjúl megküldése mellett most megint Steinberg Miklóshoz, a boroszloi Szt-Erzsébet-gymnasium rectorához, az ismert koszorús költőhöz fordult oly tudós férfiú keresése és kijelölése végett, kit elárvult iskolájának élére állíthasson. Erre válaszolva Steinberg mindenekelőtt mély sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy az isteni gondviselés Fabert, a legjelesebb és legtudósabb férfiak egyikét az életből és az iskolából, a melynek élén számos éven át kiváló hűséggel és ügyességgel, az ifjúság nagy hasznára szerencsésen működött, a mennyei akadémiába hívta. Mindenki, ki ily végzetes időkben, s a vélemények iszonyú zavarában éber figyelemmel kíséri az egyházakban és iskolákban történeteket, be fogja látni a súlyos veszteséget, melyet a város közönsége ama jeles férfiú elvesztével szenvedett. Az ennek lehető pótlását célzó intézkedéseket tehát minden erejével fogja előmozdítani. Egyelőre azonban bizonyos előleges felvilágosításokat kér.

Egyébiránt a szóban levő levelezések, a melyekhez a Henisch által ugyanazon célból megkeresett Crusius Márton tübingeni

tanárral való levélváltás is járult, eredménytelenek maradtak; legalább nem találtam nyomát annak, hogy Faber utódja dalheimi Erhard Miklós mester meghívása az említett külföldi tanárok valamelyikének ajánlása következtében eszközöltetett volna.¹

Áttérve Wagner Jakabra, ki testvérének Wagner Márton bártfai lelkipásztornak és esperesnek végrendeleti utasítása következtében folyt be helyette a «*Responsio*» kiadásába: róla saját jegyzeteiből tudjuk, hogy a tübingeni akadémiát látogatta s visszatérte után az 1585. év elejétől kezdve egy évet töltött az eperjesi iskolában mint rector.² E közben ezen év június havában Bártfa városa meghívta testvére Wagner Márton lelkipásztor mellé káplánul, illetve német prédikátorul, s ő némi gondolkozási idő után késznek nyilatkozott a papi pályára átlépni s a három havi felmondási idő leteltével új állomását elfoglalni. Egyidejűleg igéri egyházaiknak szeretett testvérével egyetértőleg olykép leendő vezetését, hogy istennek és embereknek örömük lesz benne s működésük más városoknak is például szolgálhat. Ilykép meg fogja czáfolni azt az alaptalan előítéletet, mintha két testvér üdvösen közre nem működhetnék. Kiköti azonban a maga számára személyes szabadságát, a mi alatt szabad eltávoztatási jogát érti. Ezzel korántsem fog visszaélni, sőt körükben állandóan kíván megmaradni, de ama kikötésre készíti a sok baj, a mit eddigi állásának czélba vett elhagyása miatt szenvednie kell. Ha már tanulmányait minden viszonzási kötelezettséggel járó segedelem nélkül nagy gondok s küzdelmek, sőt életveszély között a maga becsületéből végezte, megőrzött szabadságát nem akarja utólag elveszteni vagy elárúsítani.³

¹ Henischnek 1592. márczius 20-án és május 23-án, úgy Steinbergnek 1592. július 1-én kelt levele Bártfa városához, valamint Crusiusnak Tübingenből ugyanaz évi április 26-án írt válasza Henischhez, a bártfai levéltárban. Steinberg idézett levelében megköszöni az egy arany tiszteletdíjt, s e kiadás az 1592-iki rapulariumban is be van vezetve 1 frt 68 dénárral.

² Bartholomaeides, Memoriae, 112. l., a hol azonban Wagner Jakob tévesen jeleztetik Márton esperes fiának, holott az testvére volt. L. Frankl, i. m. 92. l.

³ Wagner Jakabnak a bártfai tanácshoz Eperjestről «*in carnem adventum 1585*» kelettel intézett latin, s ugyanaz évi július hó 21-én kelt német levele, melyeket mint eperjesi rector (Schulmeister) ír alá, Bártfa város levéltárában.

Wagner Jakab pappá avatását Wittenbergben eszközölte, s ennek költségeire Bártfa város pénztárából 1586. május 6-án összesen 65 forintot kapott. De úgy látszik, ez az összeg nem volt elégséges utazási kiadásainak teljes fedezésére, mert visszautazásakor Boroszlóban 6 aranyat vett kölcsön, melyeket utóbb 1587. január hó 24-én a város darabját 1 forint 60 denárral számítva megtérített.¹

Ezután ő részint testvére, részint Sculteti Szeverin mellett Bártfán egy évtizeden át viselte a német prédikátori tisztelet, és mint ilyen részt vett az 1588., 1589., 1590., 1593., 1594. s 1595-ben tartott zsinatokban. Ezen alkalmakkor, midőn szokásosan hitvallásuk alá aláírását helyezte, az illető okmányba többnyire tiltakozását jegyezte be a hitvallásnak kálvini értelemben való magyarázása, illetve a kálviniánusok eljárása ellen, kik azt aláírják s az ellenkezőt hiszik.²

Eltávozása Bártfáról az 1596-ik év végén történt, a mikor átvette Szepes-Váralján az ez évi július hó 19-én elhalt Obsopaeus Czirják után megürült plébánosi állást.³ Ez által egyébként szorosabb összeköttetése az elhagyott várossal, a melynek polgára maradt, annál kevésbé szűnt meg, mivel neje az 1597-ben elhalt ottani városbíró Heidt Lénárdnak volt a leánya. Sőt a bártfaiak volt prédikátorukat még 1600-ban is megkeresték egy pap ajánlására. Ez válaszában a többi között kegyeletesen megemlékezve Stöckl és Faber érdemeiről, figyelmezteté a várost, hogy legjobb tanítók gyermekeinek előmenetéről gondoskodniok kell, a kik viszont irányukban is lekötvék.⁴

A szigorú lutherpárti lelkipásztornak, ki a kryptokálvinisták

¹ E kiadások be vannak jegyezve a fenmaradt bártfai számadási könyvekben. Az utóbbi adathból látjuk, hogy az aranypénz már akkor árucikk volt, miután egy arany itt 1 frt 60 dénárral vétetik számításba, míg az előző jegyzet szerint öt évvel utóbb a Steinbergnek Boroszlóba küldött arany a számadásban 1 frt 68 denárral szerepel.

² Libellus actuum synodaliium.

³ Sonntag G. 1596. október 12-én Wagnerhez írt s eredetben a bártfai levéltárban őrzött levelében öt bártfai polgárnak, *«jam vero vocato ad munus ecclesiasticum pastorale Warraliensium»*, címezi.

⁴ Wagner Jakabnak Sz.-Váraljáról 1597-iki karácson utáni csütörtökön s 1600. évi július 8-án Bártfa város tanácsához írt levele az ottani levéltárban. Ipja a fenmaradt városi számadásokban mint bíró. van fölemlítve.

ellen teljes mértékben osztá előbbi seniorjai gyűlöletét, nem volt maradása Szepes-Váralján, hol valamint előde Obsopaeus, úgy hiveinek túlnyomó része Melanchton közvetítő irányához hajolt, s fraternitásának seniora Jantschius János és több más lelkész-társa hasonló elveket vallottak. Elkeserítve az ezektől folyton szenvedett sokféle sérelmek által, készségesen fogadta el 1600-ban Kis-Szeben városának meghívását az ottani plébánia élére; de alig hogy ide elutazott anyjával, legidősb fiával s leányával együtt, áldozata lett a pestisnek, mely akkor a Szepességben oly mérvben dühöngött, hogy egyedül Lőcse városában 2500 személy halt meg.¹

* * *

Ezzel bezárhatom tanulmányomat a felsőmagyarországi öt sz. kir. város egyházmegyei hatóságának a kálvini irány ellen folytatott hadjáratáról, befejezem szemlémet az abban résztvevő harczosok fölött.

E támadó tábor egyébként csak mintegy centrumát képezte a kryptokálvinizmus ellen mozgósított seregek.

Az egyik szárny harcainak színhelye Kassa egyházkerülete volt, a hol külföldről importált plébánosa, Gogreff Mento már előbb szenvedélyes támadást intézett a városnak a kálvinizmushoz hajló magyar egyháza ellen. A másik szárny élén Gradeczi Horváth Gergely állott, ki viszont Szepesmegyében minden rendelkezésére állott eszközt felhasználta az eretnekségnek bélyegzett hitelvek elnyomására.

Az utóbbi hitvitákba a jelenlegi szereplők közül is többen befolytak. A támadók sorából előtérbe nyomult az időközben seniorrá választott Sculteti Szeverin, míg a megtámadottakat ismét Thoraconymus Mátyás vette oltalma alá, ki egyik védiratát Pilcz Gáspárnak ajánlá, ez által is — úgy mond — tanúsítandó, mennyire méltányolja annak a mennyei igazság mellett az Isten ígéjével kitartóan folytatott küzdelmét.

Mindezekről majd más alkalommal bővebben.

¹ Buchholtz György kakas-lomniczi pap «*Acta fraternitatis XXIV regalium oppidorum in Scepusio*» című kézírata a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában, (165. l.). Schmal szerint, *Vita Superintendentum*, 63. l. h) jegyzet, Wagner Jakabnak fia volt Márton superintendens és Lénárt bártfai lelképásztor; hibásan állítja azonban, hogy amaz Kis-Szebenből Bártfára ment volna át lelképászornak.